

Д

Франсуа
МОРІАК

У що я вірю

•
ФРАНСУА МОРІАК

У ЩО Я ВІРЮ

FRANÇOIS MAURIAC
de l'Académie française

CE QUE JE CROIS

GRASSET

Серія "Дух і літера"

ФРАНСУА МОРІАК

У ЩО Я ВІРЮ

Київ 1993

Серію засновано у 1993 р.

БК

М 79

Видатний французький письменник, лауреат Нобелівської премії Франсуа Моріак (1885-1970) протягом свого тривалого життя був глибоко відданий християнським переконанням. У його творчій спадщині, поряд з романами, поезіями, драмами, чимало книг релігійної тематики.

Написаний 1962 року нарис «У що я вірю» є своєрідним духовним заповітом письменника-католика, в якому особисте світосприйняття сягає загальнолюдської значущості.

Переклад Анатолія Ситника

Наукове редагування Франко-української лабораторії гуманітарних досліджень Університету «Києво-Могилянська Академія»

**Видання здійснено при сприянні Посольства Франції
в Україні та підтримці Міністерства закордонних справ
Франції**

М $\frac{0-463010000 - 1}{93}$ Без об'яви

ISBN 5-87534-086-X

© 1962, by Editions Bernard Grasset.
© «ДЛ», 1993

Присвячується моїм онукам —
Петрові В'яземському і
Жерару Моріаку,
коли їм виповниться
16 років.

Ця книжка не розрахована ні на вчених, ні на філософів, ні на богословів. Я силкувався якомога простіше і нелукаво відповісти на запитання: "Чому я залишився вірним релігії, в якій народився?" Я ризикував полегшити завдання супротивникам. Ризикував у міру тієї простоти і нелукавства, які відповідали моїй смиренності людини, що вірувала протягом усього свого життя, а також дозволили мені з дитинства до глибокої старості володіти любов'ю, котрої я не бачив, відчувати і сприймати її.

I. Вихідна точка

Те, у що я вірю, не збігається з тим, що я знаю: звідси перша можливісь непорозумінь. Мені варто пояснитися. Неодноразово люди зверталися до мене з облудною заздрістю: "який ви щасливий, ви вірите у своє безсмертя!" Ніби віра зводиться до упевненості, що спирається на очевидне. Насправді ж віра – це доброчесність, одна з трьох чеснот, найменованих богословськими, і перша з поміж них¹. Той, хто промовляє "доброчесність", має також на увазі "дію волі", і ця дія вимагає значних зусиль, бо є справою нелегкою.

Спочатку, для того щоб вірити, мені не знадобилася натуга волі, бо я народився у певній релігії і, як тільки зміг щось

¹ Маються на увазі: віра, надія, любов [Тут і далі прим. ред.]

усвідомлювати і спостерігати, побачив навколо себе людей, які сповідували цю релігію, цій релігії мене навчали і знаття її вважали надзвичайно важливим. І у віці, коли ми ще не підвладні сумнівам і нам здається, що наші батьки, наші вчителі осягнули всі істини, я навчився шанувати і любити цю релігію не стільки заради неї самої, скільки заради тих засобів, які вона мені надавала, щоб встановити мої відносини з Богом.

Але, незважаючи на це, моя воля повинна була підключитися досить рано, з моменту першої загрози моїй вірі, з виникненням у мене перших сумнівів: воля брала участь згідно потягу, який я відчував до всього, що пов'язане з релігією і належить світові почуттів, відповідно до тієї допомоги, яку мені надала релігія з дієвістю молитв і sacramentalного життя, що таємно запліднювало мое земне буття.

В епоху модернізму, що припала на мою ранню юність, читаючи, зокрема, праці абата Луазі², я розглядав усі заперечення³ і особливо – різні твердження, які висувалися історичною критикою. Однак зізнаюся, що починаючи їх вивчати, я завжди заздалегідь вирішував їх спростовувати. Я вже зазда-

² Французький священик (1857-1940), фахівець з Нового Заповіту. Згодом відійшов від Церкви.

³ Проти віри у надприродне, які виникають у середньоосвіченої людини.

легідь обрав не стільки певну релігію, певну Церкву, скільки Когось, з Ким мене поєднували саме ця Церква і ця релігія.

Відверто кажучи, я не міг би стверджувати, що люблю саме католицьку Церкву. Якби я не вірив, що ця Церква отримала Слова Життя вічного, мене аж ніяк не захоплювали б ні її структури, ні її методи, і численні розділи її історії мене б різко відштовхували. Найнепримиренніше я ставлюся до хрестового походу проти альбігійців. Я завжди був переконаний, що серед моїх предків (деякі з них родом з Ар`єжа) кількох чоловік було спалено на вогнищі. У цьому відношенні я полярно протилежний позитивістові, членові d'Action française, який не вірить, що Церква викладає істину, проте захоплюється нею як організацією⁴. Для мене ж Церква, почасти саме завдяки своїм помилкам, зберегла у недоторканності довірену їй заставу; і важливо не те, що вона її закодифікувала, закатологізувала, уточнила (можливо, навіть у більшій мірі, ніж нам хотілося б), важливо те, що вона її зберегла і що завдяки Церкві Слово доходить до нас не тільки як спомин, не як щось, репродуковане пам'яттю, але як Слово дієве і живе: "... відпускаються тобі гріхи твої...", "...це Тіло Мое, за вас

⁴ Мова йде про Морраса, правого політичного діяча і журналіста, який не будучи християнином, цінував Церкву як частку національної культури.

віддане..." Яке ж значення могло мати для мене, що канали старі і деінде пошкоджені, якщо ними линули ці слова? Адже Бог промовив нам вустами Ісаї: "Як дощ і сніг сходять з неба і туди не повертається, але напуває землю і робить її здатною народжувати і вирощувати, щоб вона давала сім'я тому, хто сіє, і хліб тому, хто їсть: так і слово моє, яке виходить з вуст Моїх, – воно не повертається до мене марним, а виконує те, що мені бажано, і здійснює те, для чого Я послав його" [Іс. 55.10-11]. Жодне звинувачення, закинута на адресу людської організації Церкви, не зачіпає мене. Навіть найгірше з того, що відкрилося мені у минулому і спостерігається мною й нині, мені зовсім байдуже, тому що в моїх очах Церква є сукупністю людських засобів, які благодаттю запліднюють кожную душу припадаючу до джерела Живої Води, що струменіє у Римі.

Мені, напевно, скажуть, що я трактую цю проблему, як вже розв'язану, тоді як спочатку слід було б відповісти на запитання: у що я вірив спершу, до того, як примкнути до певної релігії? Як у мені зароджувався і виявлявся акт віри?

Я не можу повірити, що в житті нема напрямку і мети, що людина не має призначення, і також не можу відхилити свідчення, що дають ці думка, слово, обличчя людини самі

по собі, а можливо, ще значніше вони виражаються у мистецтві. Саме мистецтво було б для мене незаперечним свідченням Бога, Котрий є Любов, якщо б у мене не було іншого, внутрішнього свідка – совісті, яка мене судить, відповідає на мої запитання і якій доступні мої найпотаємніші думки. Філософам це може здатися страшенно убогим, але я зовсім не збирався вражати своїх читачів якимись красивими висновками, я хочу викласти їм дійсні підвалини моєї віри. Ті причини, на які я посилався спочатку, були достатньою противагою аргументам про неможливість існування Бога, тому що я з раннього дитинства дуже добре відчував, що саме може викликати збентеженість і навіть неприйнятність для розуму у понятті творіння.

Мовби втомившись від своєї непорочної
вистави

Бог самознищує перепони
До своєї бездоганної вічності
Він постає Тим, Хто розточився
У важливості своїх Першопочатків
У своїй зоряній цілісності.
Небес омана! Руйнівні часи!
І зяюча тваринна прірва.

.....

Здається краще не висловити. Але людина існує на світі, і я теж, і ніхто не може зробити, щоб його не було і щоб я був. Це "не",

яке я протиставляю фактові творіння, я не можу протиставити тому, що я існую, мислю, люблю, грішу. Отже, виходячи з цього заперечення, я стверджую, що певного моменту десь на поверхні матерії мав був знайтися зародок, що містив у собі цю безмежну любов. І чим більше я про це думаю, тим більше вірю, що Ісус Христос явився мені як Той, Хто розв'язує проблему поєднання цих двох неможливостей. Це Він нахилив шальку терезів, чи швидше – оскільки з того часу, як я знаю себе, шалька самотужки схилилася у бік Бога – Він не припустив, щоб я знов і знов переоцінював те, що за мене вже вирішили спадковість і моє виховання: що я буду християнином, католиком. Тільки Він, а не привабливість християнства і не зачарування літургії. Зрозуміло, я любив Дім Божий і місце, де перебуває Його слава. Однак сьогодні я можу краще поцінувати це: я відчував пристрасть до "пишноти обрядів" так само, як і до всіх інших елементів таємничості за часів мого дитинства. Церква, її урочистий церемоніал та її музика окселентували цій таємничості. Мое сприйняття усього, що в релігії звертається до почуттів, і усього її церемоніалу поєднувалося з тим, що я любив з дитинства, з почуттями дитини, які ще збереглися у моєму серці і нині щедротно обдаровують мою старість.

Але якби я не був християнином, то хіба зміг би я прийти до релігії тими шляхами, якими до неї прийшов Гюїсманс⁵.

Тоді, безперечно, літургії було б замало, щоб переконати мене, або навіть для того, щоб привабити й утримати. Чим ближче до Бога я живу, тим більше для мене означає прийняття Таїнств і тим меншою для мене стає потреба в обрядах... Тиха меса мене цілком задовольняє, і я все рідше буваю (а колись бував постійно) на урочистій месі, яка щоденно правиться о 10 годині ранку у бенедиктинців на вулиці де ла Сурс.

У Римі мене не шокують і не відштовхують пишнота і розкіш Ватикану, але, відверто кажучи, вони не зачаровують і навіть не імпонують мені. Я вдячний Церкві за те, що вона врятувала, схоронила і зберегла. Я вдячний величному уславленому дзбанові за те, що нічого не витекло з нього, але я люблю його не за його красу, і не це схилило б мене до повернення, якщо б я віддалився від нього.

Я не хочу писати тут нічого, що могло б примусити засумніватися у моїх почуттях до Церкви. Непорозуміння породжуються розмаїттям змісту, який кожен з нас укладає

⁵ Т.К.Гюїсманс (1848-1949) - французький письменник, один з вождів декадентів. У 90-х роках звернувся до християнства. Помер послушником у монастирі.

у це слово. Для більшості людей, навіть католиків, Церква – це певна ієрархія, організація, адміністрація: не стільки дух, скільки метод опіки і стримування. У цьому нема нічого такого, щоб мене шокувало і відштовхувало. Якщо дивитися під цим кутом зору, то Церква регулює й оберігає духовні дари і навіть перестає наділяти ними, якщо вважає це за необхідне. Земна історія Церкви, історія її відносин з Кесарем і її вростання у цей світ, про який Христос не молився на Таємній Вечері, не повністю збігається з глибоко прихованою часткою її історії – з історією душі Церкви, яка для мене розчиняється у римській базиліці св. Петра ні більш, ні менш, ніж у найубогішій сільській церкві, де жевріє маленька лампадка; я надаю перевагу сільській церкві, тому що базиліка св. Петра у Римі була зведена на гроші, отримані за індульгенції, і Церкві вона коштувала тієї половини світу, котра відійшла від неї до Реформації⁶. Це дуже дорога ціна.

⁶ Рух, що отримав назву Реформації, породжено цілим рядом причин; широке розповсюдження індульгенцій у Німеччині першої половини 16 ст. було одним з безпосередніх приводів до його виникнення. Відповідно до вчення католицької Церкви, індульгенції можуть принести користь віруючому лише при умові щирого кааяття і причастя св. Дарів. Зловживання, пов'язані з індульгенціями, що мали місце у деяких європейських країнах наприкінці середніх віків, були засуджені Святійшим Престолом.

Але повторюю ще раз: я вірю, що ця організація все зберегла. У католицькій Церкві не згубилося нічого зі слів, які є дух і життя. Свідченням цього є наш досвід. Я особисто переконався, що слова, які дійшли до мене у Церкві і через неї – суть дух і життя. Щоправда, мені не довелося обирати сукупності іудейсько-християнських вірувань середовища, в якому я народився і був вихований. Але, за Паскалем, саме тому, що я народився в них, у мене виник імунітет проти них, і не дивлячись на те, що я народився в цьому середовищі, вони завжди здавалися мені відмінними від усіх інших: і, насамперед, хоч я і живу ними з дитинства, я ні на мить не переставав відчувати дієвості цих вірувань.

Важко бути менше схильним до реформаторства, ніж я, хоч багато що у видимій Церкві мене коробить, дратує і відштовхує. Але гірш за все було б далі розшматовувати суцільно виткану туніку. Шлях лише один – діяти спільно з тими, хто намагається позшити розірване. Що стосується мене, то я ніколи не намагався засуджувати Рим і вишукувати причини, що виправдовують ересі і розколи. Я нізащо у світі не відмовився б від таїнств, які надає римська Церква і які для мене є дійсним джерелом життя, бо мають історичне обґрунтування у найстаріших текстах, у посланнях апостола Павла.

"Кому ви відпустите гріхи, тому вони будуть відпущені"...

Те, що для багатьох людей є каменем спотикання – таємна сповідь, особиста сповідь у всьому, що в мені є найгіршого, зізнання в цьому іншій людині – цілковито відповідає складовим моєї природи: відчуттю провини, потребі отримати прощення, вірі (найнеймовірнішій) у те, що слова, повторювані протягом майже двох тисяч років, дають нам відпущення гріхів, починаючи з найдрібязковіших провин і кінчаючи найтяжчими злочинами. Людина, що вважає себе грішником, вже стоїть біля врат Царства Божого. І в цьому полягає відмінність між епохами віри й усіма іншими епохами. Раніше люди були не менш порочні, ніж зараз, але вони усвідомлювали свою гріховність. Вони належали до числа тих, хто загинув і кого Син Людський прийшов знайти й порятувати. А нині полеглі не знають про те, що вони загинули.

Завжди існуюча в мені потреба отримати прощення, яка була надзвичайно поширена в епохи віри, у наші дні майже незнана, бо "смерть Бога" в нас це одночасно і зникнення поняття про його волю і про те, що Він вимагає від нас. Я уявляю себе християнином, завдяки відчуттю провинності, що відділяє мене від Бога, і вірі у засоби, які Церква робить доступними для мене, щоб я зміг усе почати наново, з чистого аркуша.

Як і кожне з людських почуттів, це почуття не дуже піднесене і навіть майже варте зневаги, але в ньому є також і риси шляхетності й святості. Презирство може викликати прагнення до знаходження доброго духовного самопочуття, надто розвинене у пересічних душах, які вважають себе святими, тому що вони скрупульозні. Але почуття, яке я описую, заслуговує на повагу спрямуванням нашої любові, яка знає з досвіду, що гріх віддаляє її від Того, Кого вона любить. Безумовно, до того майже фізичного полегшення, яке зазнає вірний, отримавши відпущення гріхів, додається і те добре самопочуття, про яке я так непринадно висловився і якого я соромлюсь, але до нього входить і радість, що виникає від знов знайденої благодаті. Та неважко зрозуміти, чому агностикові така реакція здається хлоп'ячою, — ми ж насправді відчуваємо себе мов діти, що плачуть від каяття в обіймах матерів. Це безперечно так, і я це визнаю. Треба втілювати у життя слова Христа: "Якщо не будете як діти..." Бо це правда. Християнин завжди прислуховується до своїх дитячих почуттів і поривань. Він не соромиться цього, тому що в дитинстві вбачає не якусь неповноцінність, не відсутність досвіду, але духовність, милосердя, можливість усвідомлювати те, що є Божим, можливість

пізнати Бога якось зовсім інакше, ніж пізнають Його філософи і вчені.

Уявляю, що хто-небудь зауважить мені: "Отже, те, у що ти віриш, зводиться до того, що ти відчуваєш й осягаєш: до дійсності sacramентального життя, яке неможливо підтвердити і яке недоказове для іншої людини. А сам ти цілком упевнений, що ця комедія поставлена не за твій рахунок? А що, коли містики були черевомовцями, захопленими своєю власною грою, які прикидалися, що вони вірять або навіть врешті-решт, повірили в ті слова, що самі ж і промовляли, приписуючи їх Богові? Тоді стало б зрозумілим, чому таїнства діють тільки на тих, хто хоче їх приймати з вірою, а не на тих, хто приймає пасивно, байдужно".

II. Кожна людина назамінна

Як на мене, то я не намагався зменшити участь волі в акті віри. Я ніколи не приховував від себе самого прагнення Бога, потреби у Ньому, цієї любові до Бога, яка б значно легше ніж страх, могла створити Його. Я завжди був таким переконаним у Його існуванні (а як могло б бути інакше, якщо я знав себе?) і тому завжди слідував за собою: я не піддавався б самому лише внутрішньому голосові, якщо б не знаходив йому відгуку ззовні. Але ж бо в історії все ж таки щось учинилося. Скільки б не повторювати, що факт існування Христа можна віднести до "міфів", це не є переконливим доказом. Моя віра спирається на факт, який був для багатьох каменем спотикання. Історична кри-

тика справляла на мене деяке враження – я займався нею у межах власних можливостей, але захоплено, – однак вона не знищила у мені віру в предмет своїх нападок, навпроти – призвела до того, що Євангеліє і Послання апостолів стали для мене ще ближчими. Чим більше враження справляли на мене деякі думки та гіпотези Ренана, Штрауса чи Луазі, тим палкіше я на них реагував. Навіть у миттєвості найбільш великого сум'яття і мороку в мені завжди існувала прив'язаність, схильність і – про це треба сказати, тому що це правда, – любов до всього, що засвідчене у кожному вірші Священного Писання. І ця любов, бо вона справжня, перевищувала всі доводи розуму.

Звідкіля виникає ця любов, ця благодать? І чому не всі її отримали? Але що ми знаємо про це? І що ми знаємо про благодать, данну кожному під стількими подобами і яка була прийнята або відхилена в міру, що відома лише Богові? Це історія життя кожного, індивідуальний порятунок, справа, що стосується кожної з сили силенної істот і Нескінченного Буття, від якої стільки людей звільнюються знизуванням плечей, яку висміювало стільки "книжників" усіх епох, ця неймовірність, ця нісенітність стала для мене якимось парадоксальним чином однією з причин моєї віри, можливо, навіть однією з найголовніших причин.

В одному з романів серії "Сучасна історія" Анатолія Франса пан Бержере висміює якусь міщанку, якій дуже важливо бути безсмертною і вона вірить, що належить до безсмертних. Пан Бержере вважає такі домагання смішними. Мого побратима Жюля Ромена теж дуже звеселяє аналогічне прагнення його консьєржки. Те, що кожна людська істота індивідуально визначає своє відношення до таємничого Бога, що мисляча людина з тієї хвилини, коли вперше подивилась у небо, починає розмірковувати про нескінченність, що цим захоплені мільярди людських істот, є незбагненим божевіллям. Однак я хотів би визначити у самому собі місце, в якому це божевілля породжує впевненість і надію.

Бо це диво (якого ми не помічаємо, настільки воно стало звичним), що жодне з людських облич, скільки б їх не існувало нині чи коли-небудь у минулому, не буває достеменним відтворенням іншого обличчя. Всупереч дуже поширеному порівнянню, люди ніколи не бувають схожі мов дві краплини води. Серед незліченних мас людей, чорних чи жовтих, що здаються нам майже однаковими, не знайшлося б жодної людини, яку б мати, брат чи друзі не впізнали б, не вирізнили б серед тисяч і мільйонів інших. У природі нема двох цілком подібних облич. Серед усіх живих людей не віднайти обличчя, яке кожною своєю рисою було б достемен-

ною копією якогось іншого обличчя поміж мільярдів людей, що мешкали до нас. Людина залишає "відбиток" у єдиному примірникові, який ніколи не повторюється відтоді, як створено світ. Ця винятковість, незамінність найскромнішої людини, що є, однак, очевидним фактом, призводить до того, що ми не плутаємося у людях і завжди можемо упізнати їх у натовпі, упізнати навіть людей минулих епох, якщо ми маємо хоч найменшу уяву про їх зовнішність (я б упізнав Паскаля або Рембо, якби вони зараз увійшли до моєї кімнати). Ця винятковість допомагає мені зрозуміти, що кожен може бути героєм драми, де на карту поставлено вічність спасіння. А в те, що Вічне Буття бере участь у цій грі з кожним людським творінням – порошинкою, яка носить над нашою планетою і падає на її поверхню (а сама планета теж порошинка у Всесвіті) – у це мені не тільки допомагає вірити, але й навіть робить цю віру легкою і звичною часте прийняття таїнства св. Причастя, Євхаристії.

Усюди на світі кожний причасник має частку у Тілі Христовому, він приймає Христа. Кожен з незліченного числа вірних, що були сьогодні на Великодній месі (і я серед них), повертався до свого місця після Причастя з заплющеними очима, складеними руками, переповнений Богом, кожний віч на віч зі своїм Творцем. І Він цілком належав усім і в усю-

му світі у Великодню ніч, у Великдень: Христос дійсно жив у кожній живій душі. Для Нескінченного Буття ці міриади душ існують у вічному сьогодні до кінця часів, обертаючись навкруги цієї частки Хліба Життя.

Євхаристія, що у таємниці християнства є наймогутнішим викликом розумові, допомагає моїй вірі особливо тому, що мені легко вірити у Бога, Який применшується до того, що дає Себе в їжу найжалюгіднішому чоловікові, найзлиденнішій жінці, якщо тільки вони забажають прийняти Його. Так вже улаштований мій розум, що відчуває велике задоволення у цьому неймовірному применшенні Нескінченного Буття, у тому, що твар харчується Творцем.

З 12 травня 1896 року, коли я вперше після належної підготовки став до Причастя, я неодноразово з захопленням повторював слова пісні Гуно, яка виконувалася того ранку: "До мене ти спадаєш, смирення мого Спасителя!". Спонування, що повеліває отцю Тейару де Шардену надавати Христові космічних розмірів, суперечить моїй натурі. Це мене не бентежить, тому що отець Тейар співзвучний у цьому з якимись сподіваннями нового світу і у підсумку в наш атомний вік допоміг багатьом вберегти віру. Але у мене інший склад розуму. На мою думку, вартою поклоніння таємницею є саме те, що Творець применшується до масштабу кожного

окремого створіння, якщо воно мислить і страждає, і в силу цього є незмінно важливішим, ніж сліпий і глухий космос, який не здатний ані мислити, ані страждати. Я не уявляю собі, що коли-небудь у майбутньому наука зможе щось додати до слів Паскаля про дві нескінченності. У світлі висловленого Паскалем, уся концепція о.Тейяра, якщо не повністю спростовується – зрештою її не треба і спростовувати, – то постає лише як особиста думка у порівнянні з відомим уривком з творів Паскаля, який можна цитувати ще й ще. Ніколи жодна важлива, прониклива істина не була висловлена за допомогою меншої кількості слів, але слів таких вірних, так добре зіставлених, і виважених, що для мене ця думка Паскаля неперевершена, – як за пишнотою стилю, так і за глибиною змісту. Гранична глибина і разом з тим прозорість. Найнерозвиненіший розум може сприйняти зміст цього міркування, що дає йому ключ до всього іншого.

"Усі тіла, небесне склепіння, зірки, землю і всі її царства не можна порівняти за цінністю з жодним розумом; бо він знає все це і самого себе, а тіла не знають нічого.

Усі тіла і всі уми, разом узяті, й усі їх творіння не варті найменшого тріпотіння надприродної любові: вона належить до нескінченно більш високої сфери.

З усіх тіл, разом узятих, годі видобути найменшу думку: це неможливо, це інша сфера. З усіх тіл і розумів годі отримати і крихту любові: це неможливо, це інша сфера, сфера надприроднього".

Тут для мене все зрозуміло, гранично зрозуміло. Я не вважаю, що через мою приналежність до християнства я приречений на блукання у більшій темряві, ніж будь-яка інша людина, хоч часто християн вважають людьми, що упокорилися таємницям, які пригнічують їх розум. А які ж мої власні міркування про це?

III. Таїна, яку ми приймаємо або відкидаємо

Іноді я уявляю собі, які думки западають у голову радянському юнакові, коли він згадує раптом церкву, куди бабуся водила його змалку потайки. А можливо, досягши дорослого віку, він якось зайшов туди з цікавості і вдивлявся як палахкотять у напівмороці свічки, вдихав запах ладану, слухав співи подібно етнографу, що уважно спостерігає заклинання негритянського чаклуна і ритуальні племінні танці. Скільки жалю і зневаги повинні були викликати у нього і тихе шепотіння молитв і жести тих, хто моляться. Виходить, існують ще бідолахи, які не знають, що ніяких таємниць більше немає? Я неодноразово думав, що якби цей вигаданий мною молодий марксист поцікавився у мене, як краще визначати тварину ще не зовсім зниклого, але, за його міркуванням, вимираючого виду, яка іменується християнином, я

б відповів би йому, що християнин – це, передусім, людина, яка не приймає таємницю, не погоджується прийняти ту таємницю, яку саме він, матеріаліст, прийняв; і не тільки прийняв, але і визнав її забороненою зоною, куди нема доступу філософам і ученим. "Хто ми є? Звідкіля приходимо? Куди йдемо?" Християнин вважає, що ці три запитання, які Гоген поставив під своїм славнозвісним триптихом, вимагають відповіді і вимагають її тим настійливіше, чим голосніше сучасна техніка запевняє, що нам надано (завдяки їй) ледь не божу владу.

Я не згоден миритися з цією таїною, я її не прийняв. Я ніколи не погоджувався з тим абсурдом, що нерукотворна матерія могла породити життя, що первісний зародок потенціально містив у собі підкорювача космосу і галактики. Тут я повинен знову повторити: відтоді, коли я в останньому класі гімназії читав Паскаля, я знаю, що найменше тріпотіння любові належить до нескінченно вищої сфери. Не будемо зараз торкатися питання, що поставила особа, образ якої, викарбуваний у мarmorі чи в камені в Атенах, або у Шартрському соборі вдивляється в нас з глибини віків або та туга, що без кінця підноситься і яку ми ще чуємо, хоч вона належить Моцартові, кинутому до загальної могили багато років тому. Я не відмовляюся від пошуку відповіді на запитання, які ста-

вить перед нами творча думка, діюча рука, і, насамперед, любляче і страждаюче серце, завдяки якому мільйони інших чоловіків і інших жінок, схожих одне на одне, набувають відмінних рис, причому кожне з цих творінь, населяючих землю, також є незамінним як і ми.

Я отримав цю відповідь, відповідь цілком зрозумілу, але вона знаходиться у серці таїни, яка не потребує іншої відповіді, окрім віри і любові: в таїні Втілення. Отже, виявляється, що у підсумку я прийняв таїну, але тільки після того опору, який я їй учинив, тоді як агностики і атеїсти насамперед упокорюються таїні і навіть більше ніж упокорюються, тому що сам факт порушення питань відносно нашого походження і нашого кінцевого призначення видається їм результатом розумової відсталості.

Неприйняття таїни – саме тут і народжується моя віра, надія і любов. Обґрунтування для мого неприйняття таїни я знайшов у тому Світі, яке прийшло у цей світ. Наскільки мені відомо, у Новому Заповіті є лише одна особа, яка не є ні святим, ні злочинцем, ні сліпцем, ні мудрецем, одна єдина особа, про яку можна сказати, що вона смішна, й стала приводом для глузувань. Однак, саме йому, учителеві Ізраїлевому, бо він був таким учителем і звали його Никодимом, і було мовлене найважливіше слово про

обидві таїни: про ту таїну, яку я не сприймаю, і про іншу, яку я приймаю усім серцем, усім розумом, і ім'я якій – Світло. І саме цей Никодим, – а я, мабуть, був схожий на нього, коли дитиною завжди про щось запитував, тому мені часто-густо говорили: "Та ти ж як той Никодим!" І цей простакуватий Никодим почув відповідь на запитання про Таїну:

"Був один чоловік із фарисеїв, Никодим на ім'я, начальник юдейський. Він до Нього прийшов уночі, та й промовив Йому: "Учителю, знаємо ми, що прийшов Ти від Бога, як Учитель, – бо не може ніхто таких чуд учинити, які чиниш Ти, коли Бог із ним не буде." Ісус відповів і до нього сказав: "Поправді, поправді кажу Я тобі: Коли хто не народиться згори, то не може побачити Божого Царства." Никодим Йому каже: "Як може людина родитися, будши старою? Хіба може вона ввійти до утроби своїй матері знову й родитись?" Ісус відповів: "Поправді, поправді кажу Я тобі: Коли хто не родиться з води й Духа, той не може ввійти в Царство Боже. Що вродилося з тіла – є тіло, що ж уродилося з Духа є дух. Не дивуйся тому, що сказав Я тобі: Вам необхідно родитися згори. Вітер віє, де хоче, і його голос ти чуєш, та не відаєш, звідкіля він приходить, і куди він іде. Так буває і з кожним, хто від Духа народжений." Відповів Никодим і до Нього сказав:

"Як це статися може?" Ісус відповів і до нього сказав: "Ти – учитель ізраїльський, – то чи ж цього не знаєш? По правді, по правді кажу Я тобі: Ми говоримо те, що ми знаєм, а свідчимо про те, що ми бачили, але свідчення нашого ви не приймаєте. Коли Я говорив вам про земне, та не вірите ви, то як же повірите ви, коли Я говоритиму про небесне? І не сходив на небо ніхто, тільки Той, Хто з неба зійшов, – Людський Син, що на небі. І як Мойсей підніс змія в пустині, так мусить піднесений бути й Син Людський, щоб кожен, хто вірує в Нього, мав вічне життя. Так Бог полюбив світ, що дав Сина Свого Однородженого, щоб кожен, хто в Нього вірує, не згинув, але мав життя вічне. Бо Бог не послав Свого Сина на світ, щоб Він світ засудив, але щоб через нього світ спасся. Хто вірує в Нього, не буде засуджений; хто ж не вірує, – той вже засуджений, що не повірив в Ім'я Однородженого Сина Божого. Суд же такий, що світло на світ прибуло, люди ж темряву більш полюбили, як світло, – лихі бо були їхні вчинки! Бо кожен, хто робить лихе, ненавидить світло, і не приходить до світла, щоб не зганено вчинків його. А хто робить за правдою, той до світла йде, щоб діла його виявлялись, бо зроблені в Бозі вони." [Ів 3. 1-21].

Неприйняття світла – саме за це ми будемо судимі. Святий Павло, обернений (в абсо-

лютно фізичному розумінні цього слова) світлом на шляху до Дамаску, святий Павло, що бачив Ісуса тільки в Його ушавленому, сліпучо світлому обрисі, не провіщав язичникам неосягненної таїни, в яку можна сліпо вірити. Ефесянам, римлянам, колосянам він провіщав одну й ту саму Благую Вість. — таємниця, що довго оберігалася, нині розкрилася. Я завжди це знав: я буду судим відносно до того, прийняв я чи ні ту відповідь, яка мені дана Господом.

Хто все ж таки це мисляче і любляче створіння, яке повинне ось-ось висадитися на інші планети і стати Богом, як обіцяв Єві змії? Ох, який близький мені Никодим, що ставив безглузді запитання і — також, як я — нічогісінько не тямущий у техніці! Однак він повірив, що Світло прийшло у цей світ... проте, мабуть, ні: йому не потрібно було в Нього вірити, тому що він його побачив. Він провів ніч біля ніг Господа і врешті-решт все ж зрозумів те, що бачив і чув, не дивлячись на свою глупоту, якщо повторив все це і якщо, завдяки йому правічне Слово дійшло до нас.

Я теж вірю в Світло. Я не згоден прийняти ту таїну, яку прийняв сучасний світ, я заперечую абсурд. Плювати мені на дива техніки, якщо вони замкнені у якійсь в'язниці з матерії, хоча б вона мала розміри космосу. Мене не захоплює політ до інших планет, якщо скеровані ракети понесуть туди бідолашні

людські тіла, приречені на розклад, бідолашні серця, що марно билися для творінь, які теж є тільки порохом і попелом. "Ось цей страх саме й примушує вірити..." Що ж, ви маєте рацію; щоправда не такий страх, яким його розумів Лукрецій, породжує богів, а жах перед небуттям, або, вірніше, перед безглуздістю небуття: мисляча істота не може упокоритися тому, що вона не була задумана, любляче серце не може упокоритися тому, що воно не було створене любов'ю.

Ми не можемо самі створити собі ніякого Бога. Никодим приходив вночі, потайки – "страху заради юдейського" до Того, Кого він не вгадав і не уявив собі. І я теж можу вночі, коли мені не спиться, відправитися до Того, Кого я не вгадав. Для християнина кожне безсоння могло б стати зустріччю сіромахи Никодима зі Світлом, що прийшло у цей світ, з Людиною, подібною йому, нам, з Людиною, яка, однак, була Христом, Сином Отця, Агнцем Божим.

Під заволокою тих безсонних ночей я і знаходив Його, хоч, зрозуміло, не щоразу, коли хотів. Це миттєвості благодаті. Можливо, навіть для деяких, як для Никодима, це бувле єдиною зустріччю, однією єдиною ніччю, вирішальною, однак, для усього їх життя. Адже я нізащо на світі не відмовлюся від того, що я бачив і чув, до чого доторкнувся, хоч би лише тільки одного разу.

Так, я знаю: це Світло є таїною і навіть значно більше, ніж таїною, – цілим плетивом таїн, і потребує від нас віри. Але ж бо воно Саме прийшло до нас. Світло існує в історії. Воно починає палати в ній у певних межах часу і простору: вогонь, який світить і гріє. Його було кинуте на землю. Яке ж мені дороге це зітхання Христа: "Я прийшов огонь кинути на землю, – і як Я прагну, щоб він уже запалав!" [Лк 12.49]. Цей вогонь ятриться у словах, що вічно палають і передаються саме так, як передається вогонь, що жевріє і повзе, розповсюджується коріннями і підліском, або перекидується з сосни на сосну, з маківки на маківку, поглинаючи одночасно і голову, і серце людського дерева, охопленого пожежею.

Цим Світлом, яке я бачу і від якого не відмовляюсь, інші, безліч інших, майже всі інші нехтують, бо не бачать і навіть заперечують можливість побачити його, а наше сприйняття цього Світла називають оманю, або облудою, або лицемірством, або запамороченням розуму. А я, навіть з любові до людей, не можу прикинутися, що забув про те звинувачення, яке Христос висунув проти них тієї ночі, коли Никодим слухав його і не розумів. Він сказав Никодимові, що вони обрали пільму, тому що справи їх були лихими.

Це Світло забороняє нам самообдурення при вирізненні добра і зла. Воно виявляє у

нашому заплутаному внутрішньому світові такі вчинки, які непідвладні ніякому судові людському, не засуджуються ніяким людським кодексом, але які ми, однак, визнаємо поганими, в яких вбачаємо зло, котре необхідно приборкати і яке я повинен винищити у собі, якщо хочу належати Христові. Це Світло ставить нас перед таїною зла з наших перших кроків шляхом віри. О, важко вірити у закон первородного гріха, який нам, безневинним, дістався у спадок і зробив нас співвідповідачами. Важко вірити у те, що ми народжуємося вже засудженими. І, однак, Світло показує мені, що людська природа має природжену рану. Я можу відкинути тлумачення походження цієї рани, яке подає Церква, але я повинен визнати, що ця рана кривавиться в нас, у нашій душі, яка здатна на таку любов, що про неї Христос сказав: "Ніхто більшої любові не має над ту, як хто свою душу поклав би за друзів своїх" (Ів 15.13).

Світло, яке я отримав і прийняв, примушує мене постійно відчувати цю суперечність, як у собі, так і в моїх ближніх: низькість і святість, дику жорстокість і велику любов в одній і тій же істоті. Хто це хоч раз побачив, у того це буде завжди поставати перед очима; він не зможе не зніматися очей до Світла, що просвічує таїну зла до самої глибини. Хто ж це Світло? Никодим знав це. А знаючи, він,

не дивлячись на всю свою розумову обмеженість, знав також і все інше. Никодим знав, що Світло – це Лице.

Никодим побачив це Лице тієї ночі, коли зустрівся з Господом. Павло на великій дорозі почув лише голос: "Я Ісус, Котрого ти женеш..." Я нічого не бачив на власні очі і нічого не чув, однак я не відкидаю таїни. Я поринаю у неї, занурююся, вона мене оповиває і немов би відносить з собою.

Мене не пригноблює, що Світло це виявляє у мені те, що паплюжить досконалість Божу, тому що те ж саме Слово, яке безперестанно повторюється у Євангелії, повторюється до "семидесяти раз по семи" у житті кожної людини, що винна і розкаюється: "Відпускаються тобі гріхи твої". Вимога, щоб я знов став схожим на дитину, якщо хочу увійти до Царства Божого, незмінно пов'язується з можливістю стати цією дитиною, яким би я не був грішником. У всякому разі я знаю це за власним досвідом і знаю, що це правда. "Як це можливо?", – запитував бідолашний Никодим. – "Як це стати-ся може?" "Як може людина родитися, будучи старою?" Так як же таке могло трапитися? Саме через ці двері християнин мого складу вступає до таїни Агнця, якого заклали. Відпускаються нам гріхи наші, тому що Хтось інший бере їх на Себе. Зрозуміло, вони могли б бути відпущені і без пожертви Агнця, бо

для Бога все можливе. Але святий Іван промовляє нам: "Бог – Любов і ніхто більшої любові не має над ту, як хто душу поклав би за друзів своїх", – говорив Сам Христос. У точці зіткнення цих двох визначень постає хрест.

Починаючи з цього моменту, кожен християнин може говорити лише сам за себе і його переживання виключно особисті. Ось таїна Ісуса: безмірне Творіння згодилось розділити з нами людську долю. Скільки ж істот перетинає наше життя, втручається в нього з того моменту, коли прокидається наша свідомість і наше серце, і до того схилку, коли смерть вже сповіщає про своє наближення почуттям полишенності, що охоплює нас, і вступом до тієї самотності, про яку Паскаль казав: "Кожен помирає самотинно". Але ні, ми не помираємо самотинно: Назарянин, що народився за часів правління Августа і помер при Тіберії, не тільки пройшов крізь наше життя, але й проникнув у нього так глибоко, що зовсім об'єднався з ним, не дивлячись на наші гріхи.

Коли я був молодим поетом і пам'ятав безліч віршів, я часто-густо повторював слова, які Верлен, що розкаювся, вклав у уста Христові:

Люби. Вийди з п'ятьми твоєї ночі, люби!
Вже цілу вічність

О, бідолашна самотня душа.
Я думаю про те,
Що ти повинна Мене любити
Я один у тебе залишився.

"Я один у тебе залишився", – повторював я замолоду, бо вважав, що це чудово, але тільки тепер я знаю, що це правда. Яким би багатим і повним не здавалося наше життя, у ньому не залишається нічого і нікого, окрім наших найближчих і найлюбиміших; але вони надто міцно пов'язані з нами і тим самим ототожнюються з нашою самотністю. Старість? Самотність, яка вже є смертю. Сильний вплив залишає людську істоту на прибережному піску, серед декількох уламків, викинутих хвилями, на яких остаточно згладжуються написані колись імена, відомі лише їй. І нема ніякої різниці між старим академіком у парадному фракці та виринаючими з дитячих снів старими селянами, що сиділи на призьбах своїх хатин, непорушні, начебто скам'янілі, зі складеними на колінах понівеченими роботою руками. Однакова самотність і однакове мовчання. І тоді це – "Я один у тебе залишився" – починає бриніти у наших серцях, як пророцтво, що справджене і виконане. Так, Господе, Ти залишився серед нас, як Кров і Тіло, але так само, як Ти присутній у вині і хлібі, Ти і в кожному слові, вимовленому Тобою, у кожному хворому, за яким доглядає атеїст, у кожному

біднякові, якому допомагають, у кожному в'язні, якого відвідують.

О Світло, яке ми любимо і яке любить нас, Ти зорієш у темряві: таїна християнства – і тому ще виднішим стає світло, і воно пронизує ніч, і не порушуючи її, осяває. У трьох ночах християнське життя виявляється у всій своїй глибині. Спочатку це ніч, про яку я тільки-но розмірковував, цієї ночі Никодим, добрий фарисей, приходить крадькома, по-тайки, слухати Христа, який ще живе і діє, неначе кваплячись все скінчити, і кидає вогонь на землю.

Друга ніч – це ніч у Гефсиманському саду, коли Світло, що прийшло у світ, стає звичайним вимученим іудеєм, покинутим друзями, залишеним навіть Отцем. Тільки смолоскипи римських вояків палають цієї холодної весняної ночі. Ніч агонії, яка простягнеться до кінця світу; ніч, найдорожча для всіх щирих друзів Христа; ніч Паскаля. Слова, почуті Паскалем цієї ночі з 23-го на 24-е листопада, і мені дано було почути ще в отроцтві – і тоді все для мене змінилося. Якщо навіть я нічим не пожертвував, ні від чого не відмовився й намагався отримати від життя якомога більше задоволь, то в усякому разі я ніколи не втрачав почуття присутності (на відстані кинутого каменю) Того, Безневинного, обтяженого гупої і темної ночі ношею гріхів людських, які Він узяв на Себе.

Третьої ночі спочатку були сутінки на пустельній дорозі з Єрусалиму до Єммаусу. І ця ніч понад інші пасує до моєї слабкості і до страху, який викликає у мене смерть. В міру того, як згущався сутінок ночі довкола трьох, що простували цією дорогою, все гарячішали серця учня на ім'я Клеопа і його супутника. "Чи не горіло у нас серце наше, коли Він промовляв до нас на дорозі і пояснював нам Писання?" Вони прочиняють двері, входять до будинку, можливо, заїзду. Схоже, помешкання, до якого вони увійшли, освітлює тільки вогонь кабиці. Але я знаю, звідки промені світло: від цієї переломленої хлібини, від кусеня хлібу, який Він дав їм, дав зі Своїх святих рук, рук страченого, на яких ще помітні сліди цвяхів. "А вони... вони впізнали Його, коли Він переломив хліб..."

Я теж зрозумів, що все це є правдою, коли хліб було переламано. Ми, що зберегли віру, є свідками найнепроникливішої, найбожевільнішої таїни, і виявляється, що саме це безумство допомагає увірувати в усе інше. Євхаристія перетинає шлях усім нашим запереченням, опоріві, ремствуванням розуму, що повстав. Усе відступає перед мовчанням, охопившим нас до того часу, коли нам нічого вже не залишається, як лише зітхати, подібно до Хоми, званого Близнюком: "Господь мій і Бог мій!"

IV. Необхідність чистості

А можливо, цей Господь і Бог, на Якого я пред'являю права і про Якого так палко стверджую, що Він мій, так відповідає якійсь потребі моєї природи, якомусь такому великому моему пориванню, що саме воно створило собі мету? Скільки разів я закидав собі цей докір! Я закликаю Спасителя, тому що потребую спасіння, а потребую тому, що вважаю себе винним, а винним себе вважаю тому, що вірю, що зло існує на світі і в мені, і що моя природа спаплюжена ним.

Відверто кажучи, перший рядок мого есе під назвою "У що я вірю" повинен був прозвучати так: вірю у те, що зло існує, і даю йому оцінку в світлі учення Христа. Починаючи з цього місця я простую дорогою, що дедалі стає малолюднішою.

У Нагірній Проповіді найбільшу зневагу в наш час викликає місце, де блаженство обіцяється тим, хто "чистий серцем". Ця Христова вимога перешкоджає людській природі у наші дні так само, як за часів Тіберія, Клавдія і Нерона; вона бє по тому світові, про який Христос не хотів просити Отця і який сьогодні наділяє природу властивостями божества, так само, як і дві тисячі років тому.

Я вірю, що на світі є зло, але чи вірю я, що спочатку його не було і що тільки певного історичного моменту воно раптом з'явилося в результаті якогось навмисного вчинку з боку "homo sapiens"?

Я залишаю для інших пошук гіпотези про те, що криється в глибині біблійної оповіді — чи вона дійсно стосується однієї пари (а це неможливо уявити), чи ж Адам і Єва є втіленням послідовності людських поколінь. Але те, що зло існує на світі та в схованках наших душ, що в мені воно виникає у точці зіткнення духа й тіла — це істина настільки очевидна, що обминути її можна тільки так, як це зробив А.Жид, який стверджував, що зло — це добро, а добро — це зло.

З усього, у що я вірю, саме ця істина найбільш ізолює мене у світі, в якому я прямую до кінця життя, де чистість серця стала чимось недосяжним.

Чистість молоді... Можливо, мені й не слід торкатися цієї теми. Насамперед, через мій вік. Коли вже проминув мис буревіїв й досяг пристані, не варто повчати тих, хто ще борсається, хто ледь-ледь став на шлях боротьби.

Однак я вважаю, що це не дуже переконливий аргумент. Старій людині не завжди байдужі труднощі такого роду. Старість нічого не налагодить в житті людей, які не опанували душевного спокою. Якщо вона не звернеться до такої вже близької вічності, їй загрожує небезпека стати особливо важким періодом, тому що у людини похилого віку уява посідає місце того, в чому їй відмовляє природа... А це страшно. Розмови моїх ровесників часто-густо бувають огидливішими за базікання юнаків. Старість повинна бути святою, інакше вона набуває маніакальності.

Саме тому, хоч я і старий і намагаюся бути християнином, мій вік не може позбавити мене права сказати юнакові: треба бути чистим.

Але є й інше застереження, що стосується виключно мене. Я народився досить давно, у дуже специфічному середовищі, де погляди на все, що пов'язане з плотськими відносинами, були полярно протилежними поглядам, пануючим нині. Я залишився надто схожим на дитину, якою колись був. Ось чо-

му ця тема підказує мені слова, які сучасний юнак не може сприймати без посмішки.

Дитина, якою я був... Наймолодший син матері, що рано овдовіла. Вона сприйняла своє удівство, як сприймають чернецтво – дуже сумлінно і гадаючи, що вона (у повному розумінні слова) є відповідальною за моє вічне життя. У ті часи чистість серця і тіла не вважалася однією з християнських чеснот. Це була сама Доброчесність. Коли говорили: доброчесність, свята доброчесність, мова йшла саме про чистість. Муки сумління найпедантичніших душ концентрувалися виключно навколо гріхів, що належать до цієї сфери. Сьогодні важко зрозуміти той дофрейдівський світ.

Гальмування, комплекси: у часи мого дитинства нашим вихователям не спадало й гадки, про яку небезпеку промовляють ці слова. Доброзвичайність (доброчесність) дитини й юнака полягала в тому, щоб нічого про це не знати, отже не говорити і навіть не розмірковувати... Варто було замислитись про це, і людина падала до безодні. Не говорити, не розмірковувати... Ігнорувати існування свого тіла. Ми вимушені були жити у єднанні з дикою твариною, що мала б залишитися невідомою для нас. Маленький спартанець і лис, схований у нього під одягом, – так! Я не буду описувати, як далеко сягали заборони й перестороги, що мали бо-

ронити нас від самих себе, — боюся викликати цим сміх. Хоч нічого смішного не було.

А втім, таке виховання (у душі чистості) не дуже непокоїло моїх ровесників. Все з них скачувалося як з гуски вода. Проте, для надмірно вразливих хлопчаків наслідки були досить серйозними. У деяких ці гальмування і комплекси мали навіть плачевні результати. У кращому разі вони робили з людини так званого католицького письменника і сприяли розвиткові його творчої плідності. Скільки ж він дійсно заплатив за ці благодіяння, — про це відомо лише Богові.

Отже, я менше за інших здатен уявити собі, що означає чистість для сучасних молодих католиків, таких несхожих на мене у юнацькому віці; для сучасних юнаків, яким все було відкрите з першопочатків свідомого життя, до яких би засторог не вдавалися їхні вихователі, і які з дитинства дихали атмосферою кіно.

Кров і стать, невірне або знівечене, вимучене тіло — можна зауважити, що сьогодні діти великих міст прогулюються вулицями поміж двох мурів, обклеєних афішами, які збільшують не стільки людське тіло, скільки секс, не стільки хоробрість і навіть силу, скільки насильство і злочин. І в цьому світі, такому яким він є, вихователі повинні не стільки оберігати дитину, скільки застерігати і виховувати її.

Те, у що я вірю, неминуче призводить до глибокого душевного розладу, що виникає через протиріччя між християнським законом (та його вимогою до надзвичайної чистості, причому протягом усіх століть вимога ні на йоту не пом'якшилася) і законом природи, яким так потурає зовнішній світ. У періоди внутрішнього сум'яття, у години мороку я іноді відчував себе вилученим зі звичного і нормального життя, й з того, що для інших людей є щастям. Та дарма! І тоді я знав те, що знав завжди: цей вчинок, цей акт не такий, як інші вчинки та інші акти. Це – жадоба насолоди, не схожа на наші інші бажання. Я не торкаюся морального чи релігійного аспектів цього питання. Для багатьох чоловіків – і для тих, хто має особливу схильність до пошуку насолод, і для тих (втім, значно менш чисельніших, ніж ми собі уявляємо), які підкорюються душевним пристрастям, – проблема полягає у тому, щоб не дати поглинути себе тваринній частці своєї натури. Не можна керувати життям, не керуючи власними інстинктами. Язичники вважали, що мистецтво жити полягає в умінні користуватися життям (але не зловживати його благами). Та саме факт фізичної близькості не схожий ані на який інший, – його вимоги невимірні і мають в собі щось від безкрайності. Наче приплив, який все затоплює, все захоплює, все відносить. "Та яка нам

справа! Кожен може вільно ризикувати... "Це правда, але від ризику зазнаємо не лише ми, бо тягнемо за собою чимало інших істот. Я зовсім не збираюся виявляти жалість до скривджених дівчат, які стали жертвами поганих юнаків. У молоді, що обопільно полює одне за одним, часто-густо саме хлопчики бувають дичиною. Але коли надходить надвечір'я життя, з глибини нашої молодості виринають обличчя. І скільки ж сліз хотілося б утерти, а можливо й не в однієї сумної тіні просити вибачення. Як ж ціну заплатили за свою любов ті, які нас кохали? Це питання ставлять кожному з нас. І за це нас будуть судити.

Але що поробиш, коли все закінчується зі смертю, чому б і не ризикнути заради цього ваблення однієї істоти до іншої, заради прагнення кохати і бути коханим, і володіти предметом свого кохання. Любов — це нескінченно більше, ніж насолода. Хто з чоловіків і з жінок, якщо вони кохали, — якщо вони дійсно кохали, хоч би всупереч усім приписанням і всім законам, — хто з них може жалкувати з приводу цього кохання, соромитися його і не згадувати про нього, як про єдиний час, коли вони жили повноцінним життям? І безсумнівною істиною є те, що на цьому світі любов найдорожча за все. Мені легко погодитися з цим, бо саме наша любов

вимагає від християн чистості. Це єдина причина нашого божевілля.

Проте, я не мораліст. Я не вірю в мораль як таку. Ми любимо Того, Хто сказав: "блаженні чисті серцем"... Ми любимо Того, Хто сказав: "Якщо не станете, мов діти, не увійдете до Царства Небесного". Ми любимо Того, Хто сказав: "Якщо око твоє спокушує тебе, видери його..."

Того, Хто стілького від нас вимагає, ми любимо, можливо, навіть більше, ніж гадаємо. Ми повинні досягти схилку життя, щоб усвідомити це. Усіляка інша любов минула... Людина лишається тільки з Ним. "Я один у тебе залишився..." І ось правда, яку християнин знає з власного досвіду: нечистість розлучає нас з Богом. Духовне життя підвладне законам, які можна також перевірити, як і закони фізичного світу. Про це знало навіть таке страховисько пороку, як велике дитя Рембо. Він говорив, що лише один крок відділяє його від істини, "яка, можливо, оточує нас з усіх боків натовпом янголів, що плачуть". І раптом вихопився у нього зойк: "О чистість! Чистість! Секунда прозріння дозволила мені побачити, що ти є. До Бога доходять духом... Горе мені, горе!"

Чистість – обов'язкова умова для любові вищого порядку, для володіння, що перевищує всіляке інше: для володіння Богом. Тому що мова йде саме про це і ні про що інше. А

Інакше чому б нам було заборонено те, що для усього світу є джерелом радощів?

Володіння Богом приступне не тільки для святих і містиків. Навіть найпересічніший християнин, якщо в ньому є хоч крихта, хоч зародок любові, необхідної, щоб бути прощеним, відповідно до катехізису, якому мене навчали, — має можливість володіти Богом. Я так поважаю те, що люди називають любов'ю, що ніхто і ніщо не здається мені більше гідним принесення жертв, ніж сама любов, любов жива, та Любов, яка є справжнім ім'ям Бога: "Бог є любов". [Ів 4, 8,16]

Це і є *Єдвабний Черевичок* Клоделя. Як він високо підносить людську любов! Пруеза і Родріг воістину пов'язані між собою божественною часткою їх сутності, вони кличуть, шукають один одного, прагнуть до володіння. Те, чим Пруеза не погоджується пожертвувати сама — це було б вище за її сили, — вона погоджується пожертвувати під впливом благодаті: погоджується, щоб безодня розверлася між нею і коханим. Зрікаючись свого кохання, вона зберігає його назавжди.

Якби Пруеза віддалася Родрігові, їх зв'язок закінчився б як і всі подібні зв'язки, — звичкою, яка можливо, породила б пересиченість, нудьгу і навіть зненавиду. Якщо ж ми відрікаємося від коханого, ми оволодіваємо ним назавжди. Це серце, це бідолашне серце

повне любим, бажаним створінням, відреклося від нього, але не обміняло на порожнечу. Ми віддаємо його в обмін на неоціненну перлину, яку кожен з нас, грішників, може міцно тримати у руці.

Кожного з нас кохають таким, яким він є, — зовсім так, коли самі кохаєм когось, і тоді все, навіть найнеприємніше у коханому створінні, іноді розчулює: його недоліки здаються нам більш привабливими, ніж чесноти добродішних. Творець саме так любив свої створіння. Той же Христос, Який такими суровими словами засуджував порок: "І якщо око твоє спокушає тебе, видери його", — або тих, хто сіє спокусу: "Краще було б, якби начепили йому млинове жорно на шию...", — промовляє тільки слова милосердя і прощення розпусниці, тій, якій багато пробачилося, тому що вона багато любила. Це класичні приклади. Але щоразу, коли в Євангелії Христос говорить: "Відпускаються тобі гріхи твої...", Він лише одним словом, єдиним поглядом стирає усі жалюгідні мерзоти людського життя, які, втім, за всіх часів в житті усіх чоловіків й усіх жінок завжди однакові.

Я, звичайно, розумію, що не усі грішники схожі один на одного. І що є гріхи більш ганебні за інші. Але якщо св. Павло і вказує на це, називаючи деякі пороки більш мерзеннішими за інші, Христос промовляє нам "Блаженні чисті серцем..." Він радить нам

усім знову знайти нашу дитячу чистість. Він не визначає для нас того місця, звідки кожен повинен звертатися до Нього. Куртизанки можуть раніше за нас увійти до Царства Небесного. Ми не знаємо, що таке справжній гріх, справжня скверна. У деяких людей, що постійно розмірковують про це, існує якась удавана, фальшива цнотливість. Вони забувають, що найстрахітливішим у нашій натурі є те, що ми успадкували, а не те, що набули.

Християнський шлюб, навіть найщасливіший, не виліковує від похоті; це мур, який споруджуємо між собою і похоттю. А вона дуже сильна у деяких людях і не може задовольнитися подружнім життям, тому що тут відіграють роль і привабливість незнайомих істот, і потяг до пригод, до випадкових зустрічей. Це хвороба, до якої схильні не усі. Треба, однак визнати, що коли справа стосується чистості, то християнський шлюб нічого не спрощує, а поєднується з численними притаманними йому труднощами.

І тут я раптом замислився: а чи не піддався я манії нашого часу і чи не розмірковую як сучасна людина, котра надає питанню сексу чільне місце? Звичайно, не усі ми спроможні на великі пристрасті, і ніхто з наших моралістів не сказав краще за Ларошфуко: "Є люди, які ніколи не закохалися б, якщо б не чули про кохання." І це правда. Ми народжуємося зі схильністю до любовних пригод,

або навпаки, не дуже здатними на справжні пристрасті.

Або, інакше кажучи, цю проблему кожний з нас переживає по-своєму: у царині статевих відносин існують тільки суб'єктивні істини. Кожен з нас пережив або переживає свою трагедію. Або його трагедія полягає у тому, що він її ніколи не переживав. Безліч людей взагалі не знали ніякого іншого щастя, окрім сірого благополучного животіння; багато ж інших усе життя були захоплені бажанням, вимучені голодом, якому вони чинили опір, з яким боролися, або, навпаки, ставали його рабами, і тоді все їм було байдужно, аби лише задовольнити цей голод і насититися. Але чи приборкають вони його чи дадуть йому оволодіти собою, все їх життя буде нібито забарвлене цією пристрастю – відвертою чи таємною, і все їм буде здаватися тьмяним, і немов далеким, все, що не є тією єдиною особою, тим створінням (по суті, завжди одним і тим самим), за яким вони, однак жемуться протягом усього життя, кидаючись від однієї істоти до іншої. Є винятково індивідуальні, особисті трагедії. "Яка ж самотня усіляка плоть людська..."

Та всі різновиди такої самотності, всі проблеми – єдині, але розмаїті – для нас, християн, знаходяться у радіусі дії все тієї ж благодаті і тієї ж любові. На кожне питання, яке ставить нам життя, є відповідь Христова.

Якщо у твоєму серці пустка, Він тут, поряд, щоб заповнити його. Якщо воно зайняте чимось негідним, що може принизити і розбестити нас, Христос теж тут, щоб повновладно і цілком посісти місце цього голоду і цього бажання, щоб замінити його іншим бажанням й іншим голодом.

Чистість – це не добродесність, що полягає у зреченні, вона не складається лише з дотримання моральних заборон дрібязкового і занадто сором'язливого учителя, який слідує за кожним нашим поглядом і примушує носити машкару святості. Чистим треба бути тому, що цього бажає Христос, і то-му, що його Любов не терпить, щоб її з ким небудь поділяли; але треба бути чистим також і для того, щоб бути вільним і присвячувати себе іншим, бо любов до Христа – це любов і до інших. "Бо відчував Я голод, і ви дали Мені їсти; був голим, і ви одягнули Мене... у в'язниці був, і ви прийшли до Мене". Жоден християнин вже не сприймає християнське життя лише як своє особисте спасіння – погляд, що переважає над усім іншим у моєму вихованні. Присвячувати себе людям – це загальне завдання. Для того щоб присвячувати себе душам, треба відмовитися від тіл, окрім одного, з яким ми покликані стати "однією плоттю". Це суворий закон, але він не вигонює людину з країни кохання, навпаки, він вводить її до цієї країни і будує

наше життя на подвійній перемозі духа: спочатку – над собою, а пізніше – над людьми, яких Христос ставить на нашому шляху, не для того, щоб ми зловживали ними, але для того, щоб рятували.

Якщо ж таке завдання здається надміру піднесеним молодикові, якщо те, що він знає про власне тіло, вимогливе і повне пристрасті, відбиває у нього бажання до спроб керувати своїм тілом і підкоряти його собі, хай він не піддається цьому, не засмучується від своїх поразок і падінь – вони є природними стовпчиками у нашому бідолашньому житті. Бог – Любов. І Той, Хто увійшов до нашого тіла, Хто став Тілом, знає лабети, які воно нам розставляє. Він упізнав на власному досвіді, чим є притаманна нам відсутність рівноваги, що виникає з поєднання нашого тіла (тваринні інстинкти якого такі сліпі і такі владні) і душі, створеної для Бога, – Він, Хто, будучи Людиною, був Сином Бога Вітця, пізнав це.

Передусім, не треба зневажати тіло. Воно не ворог, якого мене вчили соромитися і побоюватися, коли я був дитиною. Воно таке, яке воно є, освячене Сином Людським, що увійшов до нього, і воно освячене присутністю душі, яка пронизує його і здатна приймати Бога. Душа може не тільки приймати Його, але – якщо вона збереже стан благодаті і залишиться в ньому – вона бук-

вально буде переповнена Ним; так, вона буде заповнена Богом відповідно до данної нам обіцянки: "Хто любить Мене, той дотримується слова Мого; і Отець Мій возлюбить його, і Ми прийдемо до нього і обитель йому сотворимо". І душа освячується маленькою Хостією [часткою Тіла Христового – А.С.], Агнцем Божим так часто, як ми цього хочемо.

Плоть принижує нас. Можливо цим вона може якнайкраще слугувати нам. Але не треба, щоб вона спонукала нас до відчаю. В нас існує певний ідеал чистості, це бачить Той, Хто краще за нас знає, що нами успадковане, і що шкідливе; що допомагає нам, якщо ми замислимося, швидше зрозуміти сповнений ніжністю й співчуттям погляд Христа, яким Він дивиться на усіх Марій, на усіх прокажених; суворі ж слова Він промовляє лише книжникам і блудним фарисеям, а не грішникам. Священик, отець Ювелін, який повернувся до віри Шарля де Фуко і став його духовним керівником, говорив, що під час зустрічі з будь-якою людиною його охоплювало непоборне бажання дати їй відпущення гріхів. Як це чудово!

Нам, католикам, найприступніше це джерело прощення. Нехай боронить воно нас, щоб не загрузнути в багнюці. Ми повинні усвідомити, що саме мав на увазі Христос, коли говорив, що прощати треба "до семиде-

сяти раз по семи", тому що Він прощає нам наші слабкості, згладжує їх — бо Він вже заплатив за них. Наше минуле, як би воно не обтяжувало нашу провину, ми вручили Його милосердю. Чим старішим я стаю, чим більше наближаюся до останнього берега, тим легше мені озирати поглядом все, що нагромадилося за тривале життя і тим краще можу оцінити, як письменник, відповідальність кожної людини, яка говорить і пише, впливає на розуми, а якщо ще є романістом, — то й на уяву, на серце плотяне.

Та однак, чим ближчим стає той страшний день, коли доведеться звітувати Богові, тим менше я боюся, тому що любов до Бога, яка живе в нас, дана нам Ним Самим, ця любов приходить від Нього, й отже, є безперечним свідченням того, що і нас люблять, а це означає, що ми прощені. Але якщо навіть ми не відчуваємо цієї любові, якщо наша любов є актом нашої волі, якщо ми рухаємося вперед у темряві, торкаючись лише краю Його одежі, як та бідолашна жінка, і Христос не обертається до нас, навіть і такої любові досить, щоб дати нам заспокоєння. Бо має вагу не те, що людина відчуває, а те, як вона живе, що вона робить для Христа. Саме це має значення.

У надвечір'я життя нема щастя більшого, ніж те, що ти любив Його. Юнак, вірний Христові, буде сторицею винагороджений

вірністю дідугана, яким він коли-небудь стане. Яким далеким видається йому прихід старості. І якою ж близькою вважається мені моя молодість! Здається, лише вчора я був одним з цих хлопчаків. І мені дуже легко уявити собі їх життя, їх труднощі і поразки, раптові божевілля, іноді спокуси все звернути і не визнавати іншого закону, окрім закону хтивості. Та не хтивість, а чистість, чи хоч би зусилля, боротьба за те, щоб зберегти або знову віднайти її, роблять нас переможцями.

100

101

102

103

104

105

106

V. Брати – вороги

У наш час залишилося так мало людей, які протягом усього свого життя ведуть боротьбу – іноді до глибокої старості, – намагаючись зберегти чистість серця, що їм варто було б за цією ознакою упізнавати один одного, мати братерські почуття і любити один одного, що їм було заповідано. Їх слід було б упізнавати за взаємним щиросердям: "Подивіться, як вони люблять один одного!" – говорили язичники про перших християн. Як далеко ми пішли від цього. Протягом тривалого часу я вважав, та й зараз так думаю, що релігійне почуття бере свій початок у жахливому страсі перед самотністю, який все посилюється у кожної людини в міру її на-

ближення до кінця життя. Час кохання – це час ілюзій, коли людина вірить, що інша істота може з'єднатися з нею і що їх може бути "двоє" до того дня, коли слова Ньюмена "Я і мій Творець" визначають ту єдину зустріч, яка може бути одразу і сполученням і чимось більшим, ніж сполучення: "І вже не я живу, але живе в мені Христос".

Але релігія, що пов'язує нас з Богом, поєднує між собою і вірних. Християнин, у якого нема ані родини, ані друзів, все ж належить до певної родини і має своє визначене місце в певній громаді. У нього є батьки, брати і сестри. Він може, якщо захоче, щодня брати участь у трапезі Божій. І якщо саме щастя не бути самотнім і привабило мене до Церкви, то я засвідчую тут, що воно не могло б утримати мене в ній. Я можу говорити, звичайно, тільки за себе, і можливо, більшість не відчуває того, що я зазнавав в лоні видимої Церкви протягом усього життя: загостреного почуття людської самотності.

Я припускаю, що сам винен у цьому. Ніколи, ні в який період мого життя, я не був по-справжньому залучений до діяльності свого приходу. Наприклад, до діяльності приходів Сен-Суверен, Сен-Сюльпіс чи Сен-Жермен-де-Пре, яка ззовні мені видається такою чудовою. Я не був спроможним на це, у мені завжди пробуджувався якийсь опір, і навіть у колегі я відмовлявся брати участь у

загальних іграх, і через це у мене завжди була погана репутація. Я інстинктивно тримався подалі від стада. Так, б'ю себе у груди і визнаю, що за самотність у стаді овечок Христових, я завдячую лише самому собі.

Однак, якщо я виходжу за межі зачарованого і майже непереборного кола окресленого моїм власним характером, що прирікає мене, хоч я і християнин, на самотню старість і смерть, я бачу, констатую, пізнаю на досвіді, що це стадо вірних у дійсності є самотніми людьми, зібраними разом. Крім того, це й люди, що відчують взаємну неприязнь і навіть ворожість. Те, у що я вірю, — не обов'язково джерело утішання. Те, у що я вірю, і те, що я знаю, належить до незрозумілої Таїни.

Чому ж так?... Ми віримо в одного і того ж Христа, беремо участь в одному і тому ж переломленні Хліба Життя. І такі сторонні одне одному, такі чужі, начебто ми юрмимосся в автобусі, а не стоїмо навколішки, поряд, біля престолу Господнього. Але якби це обмежувалося тільки почуттям взаємної відчуженості. Однак, як часто ми буваємо супротивниками, й ледь не доходимо до насильства, зневаги, до злочину. Ті ж самі Хрещення і Євхаристія не сприяють зменшенню розділяючої нас прірви хоч би на міліметр. І саме тут, те, у що я вірю, болісно зштовхується з тим, що я бачу і переживаю.

Таке протиставлення з давніх-давен існувало в Церкві серед людей з різними умонастроями, чиї протилежні прагнення, однак, не суперечили одне одному. Спрямування тих та інших можна передати кількома словами, що дуже стисло визначають їх сутність: існують депозит (те, що віддане на зберігання) і місія.

Є істина, що дана нам в Одкровенні, яка міститься у словах "Символу віри", закріплена в догматах і довірена опіці Церкви; і є Блага Вість, яку треба розповсюджувати серед усіх народів.

Ми чудово це знаємо. Усі ми, скільки нас тут є, якщо ми дійсно належимо Христові і залучені до католицької, апостольської, римської Церкви, усі ми схиляємося до того чи іншого напрямку: крайнє праве крило – це суворі богослови, войовничі у своїй ортодоксальності; вони оберігають заклад Одкровення у закоркованій посудині і прагнуть лише одного – передати його у первісному вигляді, і зберегти від будь-якого викривлення. Ці люди за своєю натурою безсумнівно недовірливі і неприязно настроєні до усього, що намагаються здійснити прихильники протилежного напрямку, які прониклися не стільки прагненням зберегти, скільки ідеєю своєї місії – розповсюдженням Благої Вісті. Останні надають менше ваги визначенням, традиціям і звичаям, велич яких овіяна часом,

та натомість вірять, що кожна епоха, а наша, можливо, більше за інші, чекає на Благую Вість і прагне її почути. Таким чином, у самому лоні Церкви, прихильники депозита протиставляють себе прихильникам проголошення Благої Вісті.

Однак я не гадаю, що сутність проблеми міститься у цьому протиставленні. Обидва напрями правильні і обидва відповідають місії видимої Церкви. Звідкіля ж береться ця спокуса? Вона ж існує. І я не збираюся це заперечувати.

Так, ми повинні мати мужність визнати існування протилежних точок зору і навіть непоборної ворожості, що настроює одних проти інших (я не кажу про християн різних сповідань, я веду мову про католиків). Я не маю на увазі богословські суперечки, а зупиняюся тільки на їх політичному аспекті. Тому що в дійсності та чи інша позиція богословів пов'язана з певними політичними поглядами.

Буває так, що яка-небудь віруюча благочестива людина здається мені тим більше близькою, чим більше вона віддалена від моєї Церкви. Але це тільки на перший погляд здається парадоксальним. Коли я маю справу з мусульманином чи євреєм, якщо вони благочестиві, я наперед знаю, навіть раніше, ніж той заговорить, що нас роз'єднує. Прірва, що пролягла проміж нами, мені задалегідь виявляється. Тут мене не заскочити зненацька.

Проте щоразу, коли це трапляється, мене вражає і захоплює яке-небудь випадкове слово схилення, що мені знайоме, або молитва, яка могла б линути з мого серця, любов до Отця Небесного, а іноді (і навіть у деяких євреїв) потяг до Христа.

При таких, на жаль, рідких зустрічах з щирим ізраїльтянином чи мусульманським міс-тиком мені спадає у голову думка про чисельність осель у домі Отця. Те, що я відчуваю до синів Ізраїля чи Пророка, я, зрозуміло, відчуваю ще сильніше до християн інших віросповідань, які живуть, однак, Христом, до відокремлених від нас братів, що мають живу віру, і до душ деяких людей, які не належать ні до якого певного віросповідання (таких, наприклад, як Симона Вейль) і знаходяться мовби на периферії Церкви. А світло, яке їх пронизує і яке вони відбивають, палає для мене особливо яскраво, мабуть, тому що воно не виражається у традиційних формулах. Благодать виникає тут немовби у "сирому" вигляді, опріч засобів, якими вона звичайно нам передається. Це подібно до того, якби ми раптом довідались, що сторонні люди знають і люблять, як і ми, якийсь віддалений куточок лісу, де ми любимо блукати наодинці. І нас дивує, що вони прийшли туди іншими шляхами, про які ми не маємо ніякої уяви.

Остання ж межа, біля якої сходяться всі, хто прагне до споглядання, пізнавши тую ж темну ніч, крізь яку пройшов св.Хуан де ла Крус¹, якими б далекими не були вихідні точки, дає мені менше поживи для роздумів, ніж ці зустрічі на півшляху з чужорідними братами усіх рас і сповідань, а іноді і з тими, хто проголошує себе войовничими атеїстами, котрі без користі для себе, все ж шукають Царство Боже і правду Його: у них я вбачаю усі ознаки любові Христа, їм невідомого.

Така особливість мого душевного складу, — я відчуваю себе тим ближчим до віруючої людини, чим далі вона знаходиться від видимої Церкви, до якої я належу. Це, звичайно, містить у собі небезпеку; так, деякі люди вбуджують у мені сильну відчуженість і навіть ворожість, коли я бачу, що вони сповідують таку ж віру, що і я, схиляють коліна біля того ж Престолу і ділять той же Хліб.

Але і тут парадокс тільки удаваний. Я особисто ніколи не погоджусь, і ніхто на світі не зміг би схилити мене погодитися з тим, що християнин може вільно обирати ту чи іншу політичну настанову і удаватися до насобів, що забезпечують перемогу певному політичному напрямові. А у Франції значна частина католиків, причому не тільки

¹ Хуан де ла Крус - іспанський містик XVII ст.

"недільних", виконуючих деякі обряди за звичкою, але і тих, хто живе справжнім релігійним життям, а також практикуючих і навіть благочестивих, притримується іншої думки. І саме тому я відчуваю до них почуття не тільки відчуження, а навіть неприязні. Якщо радянський комісар зазіхає на людську особистість і піддає тортурам підслідного, — мені це здається жахливим, але відповідним уяві комісара про людську особистість і його абсолютній підлеглості інтересам комуністичної партії і радянської Росії. Якщо ж католик протягом цілого тижня застосовує певні засоби, щоб примусити звинувачених зізнатися, а в неділю приступає до причастя у колі своїх дітей, то це причастя утворює проміж нами запаморочливу прірву, робить його чужим і ворожим мені.

Можна на це заперечити, що не всі ж католики застосовують тортури. Але ж знайшлися, однак, тисячі й мільйони таких, які, можливо й не схвалюють цього, та в певній мірі розуміють і виправдовують. Знайшлися ж тисячі й мільйони, навіть серед благочестивих, які не змогли подолати в собі ненависть і зневагу до євреїв; якщо ж в них навіть і не було цих почуттів, то вони вважали євреїв, тільки тому, що вони євреї (також як і арабів, тільки тому, що вони араби), за підозрілу расу. Мене б це не хвилювало, якби вони були агностиками чи атеїстами, якими

могли бути Баррес або Моррас. Камінь спотикання виникає для мене, коли мова йде про людей віруючих і практикуючих, більш ревних, більш милосердних, аніж я (у чому мені часто-густо і справедливо дорікають).

Мені здається, що в цьому разі не можна все пояснити відмінністю поглядів. Як на мене, те, що відбувається з католиками в рідному лоні, занурене значно глибше. Справа тут у принциповій і непереборній суперечності, принаймні для умів мого типу. Я чудово уявляю, якими аргументами оперував би переконаний католик, що поділяє у даному питанні погляди Морраса. Він довів би мені, що за своєю сутністю християнська місія непоривно пов'язана з захистом західної цивілізації. Я не буду тут обговорювати це питання. Але я стверджую, що марними були б зусилля за допомогою слів розв'язати проблему духовного розколу всередині самої Церкви, причому цей розкол тим значніше деморалізує, чим запопадливішими є католики, які беруть участь у ньому.

Так що ж робити? І чи повинні ми визнати, що нема ніякої надії досягти тієї єдності, про яку ще Син Людський просив Свого Отця. Я так не гадаю. Але вважаю, що треба прагнути до цієї єдності, виходячи за межі видимої Церкви.

Усередині Церкви вже певною мірою досягнуто єдності, завдяки сумісному перелом-

ленню Хліба. Щоправда, брати-вороги не завжди примирені, але вони хоч би схиляють коліна начебто у постійному "перемир'ї в ім'я Бога"⁸, привілейованим місцем для якого завжди, навіть у найбурхливіші часи, були наші Церкви. Ми так до цього звикли, що вже не звертаємо на це уваги. Не дивлячись на все, що нас роз'єднує на цій землі, ми зустрічаємося у Тому, Хто всіх нас об'єднає у Своїй Любові (в певній мірі, всупереч нашій волі).

Цей зовнішній спокій – я добре знаю – панує біля Трапези Господньої тільки тому, що ми не звертаємося з розмовами до незнайомого брата, який причащається поряд з нами. Коли людина протягом багатьох років постійно ходить до однієї Церкви, на одну й ту ж саму месу, то у неї зв'являються друзі, про котрих вона нічогосінько не знає; вона стає прихильною до якоїсь янголоподібної дитини, спостерігає, як та причащається пліч-о-пліч з нею, зростає, досягає юнацького віку, а потім раптом зникає з її життя, де посідала місце янгола праворуч чи ліворуч від неї під час причастя. Іноді я думаю, що можливо, цей янгол, з яким я ніколи не розмовляв, але відчував до нього симпатію і за

⁸ У середні віки римська Церква встановила так зване "перемир'я Бога" на період Різдва, Великого Посту і Великодня; всі військові дії на цей час повинні були припинятися.

котрого молився, став нині героєм, кидаючим пластикові бомби, і це не заважало нам роками разом переломлювати Хліб і знати, що Христос серед нас і в нас.

Ми можемо чекати тільки одного і лише на одне сподіватися: що поряд на колінах стоять люди з абсолютно антагоністичними поглядами, але кожен з них окремо бере участь у житті з Богом, тому що Бог все може, тому, що Він – Любов, і йому байдужно, що в душі його послідовника причаївся залишок ідолопоклонства, незалежно від того, чи звався його ідол расою або народом.

Однак ми не можемо задовольнитися такою виключно зовнішньою єдністю. Я належу до числа людей, які вірять, що справжня єдність знаходиться за видимими границями святої Церкви, у певному ідеальному пункті, який визначив Сам Христос того знаменного дня, коли Він сидів біля криниці і промовляв жінці дурної вдачі, що прийшла набрати води: "Але настає година, і тепер вона є, коли богомільці правдиві вклоняться будуть Отцеві в дусі та в правді ..." [Ів 4.23]. Богомільці в дусі та правді є у всіх віросповіданнях і в усіх Церквах, вони упізнають один одного не всупереч тому, що їх розмежує, але можливо і через це, бо у тому й полягає диво, що навіть будучи такими роз'єднаними, вони упізнають один одно-

го, зустрічаються і розуміють, що підвладні одному Духові.

Я хотів би, щоб мене правильно зрозуміли: це ні в якій мірі не змінює того, що я усім серцем вірю, що католицька Церква, Матір наша є істинною Церквою і що як завжди Петро, єпископ римський, пов'язує і розв'язує. Але я вірю, і в те що Дух, який наповнює Церкву, розповсюджується далеко за межі її видимих границь і що Він якимось чином розпізнається у своїх шанувальниках, які належать до інших стад та кошар.

Страшеним духом колоніальних війн було те, що вони нищили перші, зроблені навпацки кроки душ, які обопільно шукають і упізнають одна одну. Але коли-небудь ми усі вийдемо з цієї довгої ночі. Зерно, кинуте в землю бенедиктинцями в Марокко чи малими братами Отця де Фуко, колись дасть свої плоди. Якщо Бог явить нам благодать побачити, що мир у світі відновлено і різні раси примирилися, то ми негайно знову візьмемося за ту справу, яку ми намагалися здійснити у відношенні народів Магребу, і народів, яким невідомо, що Ісус є Христос, але котрі знають, що у всіх нас є Отець небесний, і вони шанують Його так само, як і ми, і славословлять його тіми ж словами.

Хіба ж не більш природним здається поєднання з ними, ніж з тими нашими братами-католиками (занадто ревними), які вва-

жають, що у політики є свої закони, своя етика, що політика зовсім незалежна, навіть від Бога?

І, однак, нема ніякої можливості обминути заповіт любові: наших братів-ворогів ми повинні любити у Бозі. У чому ж істинний сенс цього вислову? Любити у Бозі тих братів, чиї методи і цілі викликають у нас огиду і для яких все в нас також огидне – це тільки зручний, виключно "словесний" засіб обминути труднощі. Яким би міг бути наш (як тих так і інших) позитивний дійсний внесок до зусиль для взаємозустрічі, всупереч антипатії один до одного, яка могла б дійти і до ненависті, і навіть (на жаль!) до злочину? Бо злочин стає повсякденням у Франції.

Незалежно від наших політичних поглядів, усі ми (як одні так і інші) віримо, що "любов у Бозі", навіть коли це стосується ворогів, означає дещо реальне, відповідає якійсь можливості. Ми не були б християнами, якби визнали нездійсненою цю безапеляційну вимогу Христа любити наших ворогів. Отже, починати треба з цього, причому бажання має бути справжнім. І якщо перша умова для здійснення цього – молитва до Христа дарувати нам цю милість, то друга – наші власні зусилля досягти цього людськими засобами.

Але, насамперед, існує певна досить утішлива істина, яку людина відкриває у своєму віці, навіть якщо вона була такою

войовничою, як я, і подібно мені, зятято відстоювала свої позиції й не залишалася байдужливою. Отже, ми відкриваємо, що у дійсності не відчуваємо ненависті до людей, яких ми нібито не терпимо, і вони також не відчувають до нас ненависті – ми досить часто вважаємо сильне роздратування ненавистю. А це зовсім різні почуття. Ми, щоправда, протягом життя злимося один на одне, тому що не рахуємося з тим, хто чим керується. А пізніше, на схилку життя, коли над полем минулих баталій уляжеться курява, часом зустрічаємо наших супротивників давніх років. І тоді ми дивуємося тому, яке задоволення нам доставляє їх товариство, розмови про минулі сутички, про друзів і ворогів часів нашої молодості, яких вже нема. І тоді нам здається, що це Сам Христос шепоче нам: "Ось бачите, бідолашні діти, у вас нема одне до одного ніякої ненависті. Ви попросту не жили в злагоді поміж собою, тому що були глухими до доказів одне одного. Але ненависті, справжньої ненависті ви, можливо, ніколи й не відчували."

Одне з благодіянь старості, навіть такої войовничої, як моя, полягає у тому, що вона відкриває нам очі на ту втішливу очевидність: гнів і лють – це не ненависть. І якщо справжня ненависть майже завжди непереборна, то приступи нашого роздратування – це зовсім інше. Виходячи з цього, слід було б

віднайти засіб, дати можливість вашому супротивникові домовитися з вами, щоб заспокоїти його і щоб він, нарешті, почав слухати вас.

Паскаль, який усе сказав, пояснює нам це в уривку, що часто цитується, і пропонує поступати таким чином: "Коли ми хочемо наставляти з користю і довести кому-небудь, що він помиляється, треба намагатися побачити, з якого боку він дивиться на річ, тому що звичайно цей погляд буває правильним, і сприйняти цю правильність, це у той же час показати її неправильний бік".

Не треба довго розмірковувати, щоб помітити тріщину в цьому панцирі, і, не дивлячись на те, що він належить Паскалеві, тріщина ця кидається у вічі. Паскаль визнає, що супротивник у чомусь має рацію, але він зовсім не уявляє собі, що сам теж може у чомусь помилятися. А саме у тій мірі, у якій ми припускаємо не тільки те, що супротивник може зі своєї точки зору мати рацію, але що й ми також можемо помилятися, ми наближаємося до нього, а він погоджується піти нам назустріч.

Не викликає ніяких сумнівів, що якби у політиці йшла тільки боротьба ідей, то супротивники могли б прислухатися до розумних аргументів. На жаль! До гри вступають пристрасті, причому найнеприборканіші, найсліпіші і найгаухіші до голосу розуму.

Але наше пристрасне прагнення до єднання аж ніяк не сліпе. Істинна єдність, до якої ми прагнемо, це єдність християн, неважаючих, що для них на світі існує якась інша правильна політика, окрім спрямованої на те, щоб до історії людства була вписана воля Отця Небесного. Кожна заповідь блаженства, кожне слово Нагірної Проповіді належить до нашого життя в його сукупності а отож, і до нашого світського життя. Ми повинні намагатися запроваджувати їх у нашій діяльності, долаючи усі націоналізми, расову зневагу і жадобу завоювань.

Для християнина нема іншої дозволеної практики, окрім прагнення до Царства Божого і правди Його. Але в той же час йому недозволене байдужне ставлення до конфліктів, що роз'єднують його братів. Він повинен бути і над боротьбою, і, разом з тим, в її полум'ї. Ми належимо до числа людей, яких любов до Христа і надія на прихід Його царства не зробили віддаленими від переживань людства, від тих темних повсякденних діянь, які ми називаємо політикою. Глибинний зв'язок душ, що живуть лише для вічності, з сучасністю – ось де, як мені здається, точка, в якій зустрічаються всі, хто прагне стати єдиними, як єдині Отець, Син і Дух Святий.

Ми знаємо напевно, що свідомість перших християн не зачіпали проблеми, які ставила

перед собою римська окупація або політика Ірода. Але ж вони чекали на повернення Христа у найближчому майбутньому і не сумнівалися у тому, що історія вже завершилася. А так як цей час ще не настав, бо Христос явився не для того, щоб покласти край злочинним справам людей, як у те вірили перші християни, Він прийшов, щоб бути з людьми і перевтілювати їх зсередини – бо для Христа "один день мов тисяча літ, а тисяча літ як один день", – ми всі ще чекаємо, як чекали перші християни, і навчалися ототожнювати прагнення до Царства Божого з його здійсненням у цьому лагідному земному царстві, як говорив Бернанос, котре вже стало б Царством Бога, якби люди сприйняли вчення, викладене їм на Святій Горі.

Ми відповіли на запитання, з яким колись звернувся Етьєн Борі: чи може існувати політика, яка надихається Нагірною Проповіддю? Чи міститься у Нагірній Проповіді яка-небудь політична думка? Мені здається, що шанувальники Отця в душі і правді єдині у переконанні, що така думка там є і вони її здійснюють. Таке поєднання вічного фактору з тимчасовістю може врешті-решт привести до розв'язання проблем, які ми вважаємо нерозв'язними. У межах сьогоднішньої драми Франції цілком очевидно, що політика, скерована християнським гуманізмом, вберегла б нас від пролиття моря крові, дозволила б

уникнути численних злочинів й позбавила б від ганьби, під тягарем якої ми часом падаємо; разом з тим вона б надала нам можливість і надалі залишатися серед народів, які були нам віддані.

Треба визнати, що почуття, яке ми всі переживаємо коли бачимо густий морок, в якому ніщо не обіцяє розквіту, і відчуваємо часом жах, замислюючись над тим, що цивілізація християнського Заходу, щедра в усіх галузях, котра, всупереч багаточисленим злочинам, так багато зробила для Царства Христового й принесла такі чудові плоди святості, тепер схиляється до занепаду і їй щомиті загрожує знищення, – треба визнати, що це почуття затруднює для нас збереження живої віри, яку ми всі повинні у собі підтримувати, віри в єдність усіх людей у Христі. Ми не можемо, як св.Августин в останні дні свого життя, коли Римська імперія давала повсюдно тріщини, чекати, що з загрожуючого нам засилля варварів народиться неосяжний, живий і обіцяний врожай Церкви. Тому що наші варвари – не варвари. Ці вороги Заходу були колись християнами й перестали ними бути. Вони пізнали Христа, зреклися його і винесли смертний вирок Богові.

Хто у цьому винен? Які у нас можуть бути сумніви? Християнський Захід не здійснив свого поклинання – це правда. Лихо йому, бо

він не розповсюджував Євангелія або робив це мовби навпіл. Богові потрібні були люди, а люди використовували Бога. Цим усе пояснюється.

На перший погляд єдність, до якої ми повинні прагнути, уявляється нам удвічі неможливою. Передусім, в самій Церкві, де перед загрозою постійно виникаючої небезпеки кожна сторона реагує бурхливо і в протилежному напрямку, а поза Церквою маси марксистів прагнуть знищити все християнське, бо найбільше на світі вони його ненавидять і вважають своїм головним ворогом.

А ми ж бо повинні вірити досить переконано, щоб не впасти духом. Ми віримо, що у цьому світі незримо є присутнім і діючим Христос. Один атеїст говорив мені, що його найбільше вразили у Москві церкви, переповнені тими, що моляться. Щоб не відбулося, навіть якщо світ буде на три чверті зруйновано зброєю масового знищення, завжди десь, в якомусь підземному укритті знайдеться купка людей, що юрмляться біля Престолу Господнього, і який-небудь служитель Божий, що переломлює і роздає Хліб Життя.

Усе це і є вже здійснена єдність – єдність гірчичного зерна, що зосередило у собі всі жнива майбутніх часів; у ньому вже нині містяться і останні жнива, ті, в яких добре зерно буде відділене від поганого. У ті дні,

коли повернеться Син Людський і все зерно буде зібране у житниці Отця родини, ми зрозуміємо, що єдність, якої ми так прагнули, майже без надії знайти її, існувала вже під час нашого земного життя, розшматованого хибними пристрастями, опріч нас і без нас. А ми про це не знали.

VI. Хлопчик – мізинчик

Я знаю, що навіть, якби я вів дійове життя людини, активно працюючої у приході, все одно в мені залишилося б незайманим відоме почуття самотності, причому воно не було б пов'язане ні з моїми людськими відносинами з братами, ні з нашими відносинами на ґрунті спільної релігії. Самотність притаманна людині, але люди мого типу усвідомлюють це. Я знаю, що вона корениться у самій серцевині життя, і що моє життя – життя письменника і людини віруючої, католика, – кристалізувалося в самотності і формувалося нею.

Очевидно, я черпав своє натхнення як для творчості, так і для молитви у моїй самотності, і не було ніяких інших ліків, окрім

письменництва на цім світі, а на тому – тільки Бог. Однак, поперше, у цьому світі, де Він втілювався, жив і де, як і раніше, існує Живим Лицем.

Роздуми про те, у що я вірю, допомогли мені визначити у собі первісну (в людських категоріях) причину моєї віри – самотність, яка агностикові могла б здатися очевидною і достатньою причиною того, що не має іншої назви, як моє упереджене ставлення до Бога – моє прагнення до Нього. Це останнє притаманне усім вразливим душам, що не знали іншого втішання, окрім цього, єдиного, котре так щедротно виділялося їм на світанку життя, коли мати тримала їх у своїх обіймах. Тільки-но вони опинялися поза ними, як потрапляли до мерзеного світу хтивості, де дитяча ніжність повинна була нагадувати нам скривджену, спаплюжену, зневірену дівчинку. Я й до цього часу відкриваю в собі цю ніжність – спільницю Бога. Однак я засвідчую: вона сформувалася навколо певної дійсності. І ось на цьому я хотів би трошки зупинитися, перш ніж закінчу ці роздуми.

Критичне почуття пробудилося в мені досить рано. Я виразно вбачаю в цьому вплив мого батька, людини невіруючої, хоч я його зовсім не знав. Коли я беруся за перо, духовні особи пробуджують у мені уїдливість, злу дотепність, – можливо, це є успадкованим... Побожна мати, щоправда, назавжди

відмітила мене знаком християнина, але в той же час її формальна і дріб'язкова релігійність рано пробудила в мені настороженість і дух заперечення. За природним ходом речей було дуже вірогідно, що я розчаруюся у релігії, якій мене навчали. Коли мені було 18 років, я упивався Анатолем Франсом, причому саме ним – антиклерикалом, його "Аметистовою каблучкою". Я звільнявся від тривалого примусу. Католицьке середовище, до якого я належав в дитинстві, на мій погляд, заслуговувало на ці посмішки. Протиріччя між Євангелієм і громадською та політичною упередженістю цієї буржуазії, скнарої і зовсім позбавленої почуття справедливості (що показала справа Дрейфуса), – це протиріччя кидалося у вічі. І мені здавалося, що вихід я знайшов в русі під назвою Сійон, очолюваному Марком Сам'є. Та рух цей було засуджено Церквою; вона зачинила цей вихід і, здавалося, руйнувала енциклопедію – "Пасценді" все, що могло дозволити мені, студентові, пристосувати свої релігійні вірування до течій сучасної думки. Саме це пристосування енцикліка недвозначно засудила.

І чим більше я про це думаю, тим ясніше бачу, що в моєму тодішньому стані, не дивлячись на цю приховану, зголоднілу і невтолену ніжність, я повинен був, як інші, втратити віру. Цього не трапилося, не дивлячись на всі

мої бунти, злість і глузування, лише тому, що завжди, кожного моменту мого життя, навіть тоді, коли релігійне почуття в мені зовсім послаблювалося і річка перетворювалася на цівочку води, навіть тоді я тримав у стиснутій руці хоч маленьку, але дорогоцінну перлину, – щось тверде, пекуче, єдине, для чого я не можу віднайти іншого визначення, ніж цей поганий прикметник "невимовне".

Факти – річ уперта. Незалежно від того, яке велике місце я надавав легенді – чи, як нині любляють говорити, міфіві, – а в своїх перших кроках в галузі історії я був схильним до цього і багато читав на цю тему, в Новому Заповіті залишалося досить історії, щоб я не міг сумніватися в тому, що ця Людина дійсно існувала, і основна суть слів, які передані нам у Євангелії, була дійсно Нею промовлена; і тому, що ці слова є духом і життям, я сам був доказом і свідком. Бо я жив ними і в саме фізичному значенні цього слова, був вигодуваний ними.

Вони врятували мене від відчаю в періоди, знайомі кожній людині, коли я падав духом, і в години, коли в темному лісі я майже не помічав вогню, який Хлопчик-Мізничник, що заблукав, побачив (це моя улюблена гравюра Гюстава Доре) лише піднявшись на верхівку найвищого дерева. Але двері, до яких нарешті приходив Хлопчик-Мізничник у казці мого життя, ніколи не виявлялися вхідними до по-

мешкання людожера – це були двері дому Людини серед людей, єдиної, з серцем, сповненим тієї ніжності, в якій мені відмовляли усі інші, – ніжності вимогливої, без солодкої чутливості, яку тільки Бог може сполучати з нескінченною силою. Я входив і сідав біля столу. Але щоб тут залишитися, треба було мати чисте серце. А як вберегти чистість, якщо у тебе молоде тіло? І я входив і знову йшов геть. І знову починав блукати. Але як би далеко я не виходив від дому, я знав напевно, що знов побачу світло, тільки не підіймусь на яку-небудь вершину.

Безліч інших Хлопчиків-Мізинчиків, що загубилися у ворожому лісі, теж помічали світло, але якщо навіть воно випромінювалося не з будинку людожера, то частіше за все не було тим Світлом, яке променіло на заїжджому дворі в Еммаусі. "Світло прийшло в світ", а світ не прийняв його. І знову ми звертаємося до слів, які почув Никодим. У це я також вірю. Я вірю, що світ не хоче прийняти Світло. А те, що він дозволяє собі не прийняти цього Світла, є основною умовою Любові. Тільки вирішивши не приймати його, чи світ уявляв, що він учиняє? Чи завжди цей вибір був вільний? Тут не місце поглиблюватися у схованки волі. Так, на жаль, схованки. В Африці Іслам легко здобуває перемогу над християнством, тому що його пізнання єдиного Бога і закон, який

витає з нього, демонструє Бога необтесаним розумам, не нав'язуючи їм при цьому богослів'я.

Боже збав, я зовсім не вбачаю у цьому ніякої досконалості чи переваги. Однак, я завжди дотримувався думки, що розповсюдження Євангелія гальмується вже в своєму початковому пункті не тільки серед язичників, але й у метрополії через те, що навіть найстисліший катехізис потребує від дитини знайомства з такими поняттями, досягнути які вона не здатна; більшість не зрозуміє їх протягом усього свого життя. Все повинно зводитися до того, щоб діти знали, що Ісус, розп'ятий при Понтії Пілаті, воскрес й живе дотепер і, що, як і раніше, живими є усі слова, мовлені Ним; двоє ж з Його слів дієві й нині, і треба, щоб діти самі випробували їх дієвість: слово, що відпускає гріхи, і те, що освячує переломлення Хліба.

Катехізис повинен обмежуватися викладанням дітям, що Бог надав можливість Своїм творінням пізнати Себе, що Він був немовлям, людиною, подібною до нас, що Він помер, і чимало людей було свідками Його воскресіння і вони вірили в Нього з переконанням що живий воскреслий Христос вже не залишить нас і що Його присутність виявляється у трьох основних формах: у Хлібі Життя, до якого ми причащаємося; у стані благодаті, якщо ми маємо щастя володіти

Ним, – душа в стані благодаті наповнена Богом. Нас запевняє Сам Христос: "Отець Мій полюбить його, і Ми прийдемо до нього, і оселю закладемо в нього" [Ів 14.23]. І, нарешті, Христос обіцяв, що перебуватиме поміж нами завжди, щоразу, коли ми зберемося удвох чи утрьох, щоб молитися Йому. Дитина, що переконалася в існуванні цих трьох видів присутності Христа, вже не потребує проникнення до інших таємниць віри, доки не досягне такого віку, коли сама захоче цього. Але якщо ми, починаючи з історії Пристрастей Господніх, підемо від Різдва Христова, потім пройдемо ще раз від ясел до порожнього гробу, крізь Галілею й Іудею, усіма шляхами, якими йшов Христос, то з цих конкретних живих, дуже реальних історій почнуть виникати одна за іншою таємниці, що розкриваються словами і справами Христа: оповіщення і визначення Пресвятої Трійці, і першість Петра, і дійсна присутність в Євхаристії. Дітям не треба нічого викладати як доктрину. Їх треба вчити тому, що Сам Христос відкрив неосвіченим і бідолашним людям. Діти, що вчать Катехізис, зможуть зрозуміти те, що зрозуміли рибалки з Тіверіади.

VII. Сатана

Безсумнівно, це Світло було знехтуване. Безперечно і те, що сучасні люди упереджено і зовсім не замислюючись, не погоджуються отримати ключа до цієї розгадки у нематеріальному світі. Сучасна людина своїм принциповим запереченням зруйнувала усі мости, що ведуть до Бога. Вона боїться бути застуканою зненацька. Чимало письменників з мого оточення посилено намагалися відгородити себе від ризику побачити Світло, хоча б останньої миті. Остаточне скам'яніння [букв. нерозкаяння. — А.С.] серця ретельно готується цими братами; вони так старанно уникають Бога, тоді як ми, що любимо Його пристрасно, хочемо наблизитися і поринути у Нього.

Важко було б робити закид у нелогічності тим, хто, як марксист, вірять тільки в матерію; зовсім, однак, незрозуміло, чому така зла ненависть до християнства оволоділа сюрреалістами, що прагнуть відійти від реального світу і намагаються прокласти собі шлях для втечі з нього; але до яких же негідних засобів і шахрайств вони удаються! А нас вони зневажають і паплюжать, — нас, яких наше сакраментальне життя несе, мов велика невидима і спокійна річка, від народження до самісінької смерті, і підтримує в нас постійну близькість з Духом, Котрий переміг світ і непідвладний часові. Чому ж ненавидять нас ці ненажерні істоти, сюрреалісти, у яких світ, такий, яким він є, викликає відразу? Чому вони проклинають Світло, причому з такою ненавистю, яку, логічно кажучи, неможливо відчувати до чогось неіснуючого? Так, їх ненависть перероджується у невільний акт віри. Вони немов кричать: "Ти існуєш, тому що я Тебе ненавиджу! Якщо б Ти був мертвим, я б не намагався вбивати Тебе в серцях і розумах людей!"

І це примушує мене порушити питання, якого уникає безліч християн і займатися яким мені завжди було гидко: Чи вірю я в дух зла? Чи вірю я в те, що він — особистість? Чи не удався я коли-небудь до такого зручного припущення, що мається на увазі лише

один з символів, якими рясніє Біблія? Я хотів би зовсім ясно і недвозначно сказати, що я думаю з цього приводу і чи вірю я в існування сатани, яке для агностиків і невіруючих здається чимось надзвичайно неймо-вірним.

У цьому пункті, як і в багатьох інших, я будімото тримаю в руках два протилежні кінці ланцюга. З одного боку я відчуваю якусь органічну огиду до думки, що людські істоти, й без того вже нещасні і беззахисні, були віддані на волю невидимого ворога, що має владу вводити їх у спокусу; ворога тим більше небезпечного, що більшість людей не знає про його існування або глузливо заперечує його. Я вбачаю у цьому надмірне нещастя: начеб-то комусь особливо потрібно було до усіх причин нашої можливої загибелі додати ще й цю, останню, непереборну. Що може зробити людина проти янгола, якому властиві невидимість й всюдисущість? Проти духу, що править духами, володаря миражів і псевдовидінь, у світі, що сповістив про смерть Бога, у світі, що живе поза дією благодаті?

Зізнаюся, що проблема зла найбільше непокоїть мене у цьому аспекті і що я досить часто приймав легке рішення: сатана міг би бути символом, що уособлює існуюче в нас зло; найменуванням, яке давали за часів Христа усім душевним хворобам, які вражають душу через тіло...

Але проти цього говорить інше. Неодноразово в житті у мене виникало таке враження (але не доказ), що зло реальне і фактично особисте. Людей, про яких я знав, що вони великі грішники, я ніколи не підозрював в одержимості; але в інших, чие життя здавалося мені розпусним, я відчував якусь присутність. Життя деяких людей, за якими я мав можливість спостерігати протягом тривалого часу, уявлялося мені мов би залитим незвичайно бентежним виблиском. Можна припустити, що це було тільки враження. Але відверті розмови підтверджують зворотне. Не виникає жодних сумнівів, що деякі люди протягом усього свого життя вимушені боротися з присутністю, на яку вони самі вказували, не вагаючись.

Я розповім тільки про одного з них, тому що він сам багато разів привселюдно говорив про це – про Андре Жида. Його приклад здається нам тим більше примітним, що наприкінці свого життя він, як здавалося, завжди говорив про сатану тільки з посмішкою. І, однак, були в його житті такі періоди, коли він був абсолютно переконаний, що хоч він і не одержимий сатаною, все ж таки має справу безпосередньо з ним. Щоб дати можливість агностикам зрозуміти цей бентежний інтерес, який випадок Жида викликав у його друзів-католиків, я цитую з "Щоденника внутрішнього життя" три тексти (хоч міг би

віднайти ще багато подібних). Два перших належать самому Жиду. Один – з початку другої частини книги "Якщо зерно не помре...": "Врешті-решт, якщо навіть мені здавалося останнім часом, що в цій драмі відмінно міг би брати участь такий актор, як диявол, та все ж я розповім цю драму, не вводячи до неї персонаж, якого я тільки значно пізніше зумів ідентифікувати". А ось друга цитата, узята з "Щоденника фальшивомонетника": "Якоїсь днини відчуваю у собі такий приплив зла, що мені здається, немов князь п'їтми починає вселяти мені в душу пекло". Останній текст я узяв у Жюльєна Гріна, який нещодавно так описав поведінку Жида по відношенню до нього: "Відтоді, коли я 1945 року повернувся до Франції, не було такого випадку, щоб, зустрічаючись зі мною, Жид не намагався так чи інакше похитнути мою віру".

Як пояснити дозвіл, "кружляти по землі", що Бог дав сатані, про який мовиться у Священному Писанні? Існує світ янголів, справжня історія якого нам невідома, і марними були б усі спроби проникнути до нього. Я вірю, що сакраментальне життя, хоч і не може вберегти нас від малих чи великих падінь, утримує подалі від нас ворога, про якого той же Жид говорив так (цитую по пам'яті): "Я не вірю в сатану, але сатана саме цього і хоче: щоб я у нього не вірив".

Шанування католиками Пресвятої Діви в якійсь мірі пов'язане з упевненістю в цій прихованій присутності, в існуванні цього волоцюги, котрого не слід близько підпускати до себе. Боюся, що за написане мною зараз мене оголосять таким, що впав у дитинство... Але що поробиш?... А якщо правда й дійсно набуток дітей? Якщо, як це інтуїтивно відчув Рембо, вона оточує нас "янголами, що плачуть"? Якщо дійсно Клодель не помилився того Різдва, коли він відчув "правічне дитинство Богове"? Скільки разів я відчував саме це під час меси, дивлячись на дитя, яке йде від Причастя? Я охоче погоджуся з утвердженням, що Христос невимірний як світ, та мене це залишає байдужим; але те, що Він живе у дитині, яка стоїть навколішках поперед мене, так що я бачу її тоненьку шийку, що Він ототожнюється з дитиною і схожий на цього людського малюка, якого важко зрозуміти дорослій людині — ця неправдоподібна істина, в яку я, однак, вірю, — зворушує мене до глибини душі.

VIII. Мій борг перед Паскалем

Як я зазначав раніше, цей нарис не адресований ані філософам, ані вченим. Та все ж у ньому скрізь присутній всюдисущий Блез Паскаль, і я вважаю своїм обов'язком віддати йому належне; сумніваюсь, що без його впливу я зберіг би віру. Точніше, мені важко уявити собі, на що могла б опертися моя вірність у критичні періоди моєї особистої історії і історії загальнолюдської, якби його не було. У молодій людині темні сили тіла і допитливість розуму укладають союз проти Христа. Я у значній мірі зобов'язаний Паскалеві тим, що не піддався цьому.

Дивно, що письменник, якому я завдячую, котрий наклав на мене найглибший відбиток і був моїм учителем з 16 років — з того часу,

коли до моїх рук потрапили його "Думки і творіння" – залишився ним і до цього часу. Але найдивніше те, що мені значно важче говорити про Паскаля, перед яким схиляюсь, ніж про будь-якого приятеля-письменника. Один аспект генія Паскаля вислизає від мене зовсім і саме той, який найкраще характеризує його. Бо цей захоплений геометрією юнак належить до світу науки з того часу, коли почалося його свідоме життя. Можна було б уявити собі якісь інші обставини його життя, відмінні від тих, внаслідок яких Паскаль опинився виключно під впливом янсеністів; обставини, які надали йому можливість жити повноцінним життям на світі. Мабуть, він не втратив би від цього своєї природної витонченості. Але пристрасть переконувати не так би запалювала його тонкий розум і не піднесла б його на вершини досконалості, яких він досяг у своїх "Думках". Та абсолютно неможливо уявити собі такі обставини, котрі могли б зробити його байдужим до математичних проблем, до відкриттів і досліджень.

І ось мова саме цього Паскаля, математика і геометра, мені незнайома. Тільки я один знаю, як моє невігластво заважає мені розуміти його. Я повинен обов'язково сказати про це, тому що мені здається досить дивним те, що я не в змозі вникнути у наукові дослідження людини, котра визначила мою

долю в цьому світі, а можливо й у вічності. Ця людина, яка перед своїм другим оберненням була такою гордою і так відчувала свою розумову вищість над тими, хто недоріс до неї, кинула науку і прийшла до нас з доказами, зрозуміло, щоб нас приголомшувати і переконувати; але самі лише докази його зіштовхнулися б у нас з абсолютно протилежними; бо стільки різних ключів повертається у замках людського мислення! Крім того, апологета, котрий хоче переконати нас за будь-яку ціну, ми звичайно підозрюємо в тому, що він трохи шахрує. Одначе, цей апологет приносить нам незмірно більше доказів розуму.

Блез Паскаль прийшов до нас, несучи у руці світло – світильник для тих, хто чекає на повернення Жениха; вогонь, запалений від полум'я, яке він на власні очі бачив уночі 23 листопада 1654 р., приблизно з десятої години вечора до опів на першу ночі, – полум'я, яке все ще освітлює нас усіх, хто зберіг віру у Бога, Котрого ми бачимо своїм серцем, чому сприяв Паскаль, а в якій мірі, – про це відає тільки один Бог. Що ж стосується мене, – а мені було двадцять років у ті дні, коли Церква у Франції розплачувалася за справу Дрейфуса, коли в ім'я закону розгнали монастирі, коли енцикліка "Пасценді", здавалося, забороняла студентам усіяке зіткнення з сучасною думкою, – тож

я свідчу сьогодні, що Христос Паскаля промовляв мені тоді: "Залишся зі мною".

Ми знаємо, що Христос говорив святим, Терезі Авільській, св.Хуану де ла Крус; але було б важко повірити, що те, з чим зустрічалися ці піднесені душі, може відноситися і до нас. Та Паскаль, не дивлячись на всю свою велич, продовжує бути одним з нас. Він так само, як і ми, читав Монтеня. Його молитва – це молитва читача Монтеня. Він жив у вищому світі і до кінця говорив на його мові. У "Таємниці Ісуса" відзначені етапи швидкого сходження полум'яної ночі літератора, полеміста, журналіста. Ось до цього глузівника, який покаже себе у "Провінційних листах", який так зле знущається над "відгодованими вояками", до людини гордої і пристрасної, чиїх найпотаємніших пристрастей ми не знаємо, – саме до цього брата Христос звертається зі словами, які і зараз ще обпалюють нас, бідолашних письменників усіх часів, чиє ремесло – сіяти і пожинати плоди. Через Паскаля Він звертається до кожного з нас. Бо це нам, нашою мовою він промовляє слова, котрі я лише одного вечора наважився повторити після довгих вагань перед величезною аудиторією, тому що вони так спонтанно висловлюють найпотаємніші, найглибші схованки людської душі: "Помираючи, Я думав про тебе. Утішся, ти не шукав би Мене, якщо

б вже не знайшов. Я проливав за тебе Свою кров. Невже ти хочеш, щоб я повсякчасно платив за тебе кров'ю, а ти й сльози не проллєш ніколи?" "Я люблю тебе палкіше, ніж ти любив свої гріхи"...

У відвертій розмові двох друзів слід було б з'ясувати, скільки ці слова, з покоління в покоління, дали тим, для кого вони були мовлені, що вони дали особисто мені і що будуть давати і надалі розумам певного типу до того дня, який можливо прийде коли-небудь, який неодмінно прийде, коли виявиться, що людська пам'ять поступово втратила свої останні скарби, коли остання клітина сітки надірветься і "Таємниця Ісуса" повернеться до пільми. Одне тільки очевидно і є аксіомою: Христос в агонії, але Він живий. Він помирає в Росії або в Китаї, так само і не інакше, як в Іспанії, Італії та Франції, але й живе там, так само як і тут. Усі аргументи, які наведені у "Думках", постають обпаленими переконаністю, яка їм передувала.

У своїх "Нотатках", де він, за словами Сент-Бева, "бачить Паскаля таким, яким він є без волосяниці", – Вольтер не без підстав заперечує Паскалю, вказуючи, що існування такої релігії, яка рахується з природою людини, не є достатнім доказом її істинності. Сумісність людської природи з християнством – це ще не доказ, і з цього не можна робити ніяких висновків. Але вогонь, який

Паскаль розпалив у нас над головами, відблиск якого назавжди висвітив його маску, цей живий вогонь переходив з рук до рук наперекір вільнодумцям його епохи, не згас за епохи енциклопедистів, а період романтизму знов оживив Його, і цього вже ніхто не змінить: "Бог помер", хоч Ніцше наніс Паскалю (проте, жалючі його як найбагроднішу з "жертв Христа") значно важчих ударів, ніж Вольтер. Заперечення сучасного світу абсолютно не впливає на розуми, для яких прийшов Паскаль (і я належу до їх числа).

Потрібно було, щоб одного разу, одного єдиного разу, існування живого Христа було проголошене нам людиною, що подібна до нас, — залишаючи осторонь її геніальність, — щоб воно було звіщене письменникові, в якого ніколи не ятрилися рани ні від якої іншої волосяниці, окрім власних гордоців, і треба було, щоб і він впав навколішки.

І якщо не всі друзі Паскаля могли досягнути цю радість, ці сльози радості, які він пролив тієї незабутньої ночі, то усі в певній мірі змогли перебувати у більшій чи меншій мірі, хто як умів, в обіцяному ним спокої. Спомин про ці сльози радості, про цей спокій зберігся завдяки власноручному записові Паскаля, який він носив зашитим в своєму одязі і котрий дійшов до нас. Що ж це за пам'ятка, пергамент, документ? Талісман,

амулет, при вигляді якого серйозні люди можуть лише знизати плечима. Поль Валері з жалістю і роздратуванням говорить про Паскаля: "він витрачає себе на вшивання папірців до кишень, коли треба примножувати славу Франції, розробляючи диференційні обчислення". Я належу до тих людей, яких анітрохи не обурює існування цього пергаменту. Він дійшов до нас через три століття як документ, підписаний доктором Фаустом, тільки цього разу – Фаустом-християнином: він підписував цього документа не з духом п'їтьми, а з Вічною Любов'ю.

Талісман, амулет. Дивно, що в авангарді мого покоління нащадки Лотреамона і Рембо уперто намагалися втікти від реального світу до підсвідомості та снів, що наркотики доводили нас до самогубства і божевілля, а ми – літературний ар'єргард, духовні сини Паскаля, тримали в руках амулет не для того, щоб утікати за його допомогою від дійсності, але щоб досягти її найвищого стану; не для того, щоб змінити життя, але щоб змінити його спосіб, завдяки невинним зусиллям до самовдосконалення.

Порівнюючи тексти, я, втім, міг би довести, що відстань поміж цим ар'єргардом і авангардом не така вже й велика, і що у відповідь на деякі спалахи блискавок думки Паскаля на протилежному боці небокраю палахкотять блискавки Артура Рембо.

Паскаль не мораліст, що намагається зробити нас чеснотливими в ім'я принципів, вироблених певною системою. Син Людський, який любить Паскаля і Котрого любить Паскаль, веде його від ясел до хреста шляхами, відомими їм обом. "Я люблю бідність, бо Він возлюбив її".

Я ладен визнати з цілковитою покірною: якби мова йшла про цей пергамент, цей талісман, то нам не загрожувала б можливість віднайти подібний йому у підкладці професорських мантий філософів, що прийшли опісля Паскаля. До того ж, майже всі вони відмовили Паскалеві у честі бути прийнятим до їхнього кола. В їх очах Паскаль не був філософом, так само як він не був богословом для докторів богослів'я. Та й що ж! Я згоден з ними, вони мають рацію. Ні, він не схожий на філософів; а, за думкою Поля Валері, ця людина, яка вірить, що істина існує і що вона — Особистість, є навіть їх цілковитою протилежністю; ця людина, яка стверджувала, що вона знає, у чому істина і намагалася переконати в цьому інших, причому робила це не туманною мовою, що вимагає посвячення у її таємниці, але мовою людини освіченої, зрозумілою кожній освіченій людині, найточнішою і найчистішою, якою коли-небудь говорили у Франції. При цьому Паскаль ніколи, ні на крок не віддалявся від людей, яких хотів переконати,

таких, якими їх сформувала природа і звичаї. "Він винятково добре бачить те, що бачить кожний зустрічний", – презирливо зауважує Валері. Так, звичайно! Але якщо саме в цьому і полягає геніальність? Це і є в Паскалі каменем спотикання і викликає жалість професійних філософів, але в той же час і обурює. Злочин Паскаля, на їх думку, полягає в тому, що він намагався нас залякати, що для досягнення своєї мети він підтримував у нас тривогу (начебто вона не жила в кожному з нас!) Ні, не Паскаль терзав нас муками сумління. Хоч правда, він шукав причини цих мук і підказував нам цілющі засоби. Можливо, його мучила більша тривога, ніж будь-кого з нас? І чому б цьому бути? Він знав, що його люблять, що краплю крові Христової було пролито за нього. Він упізнав почуття впевненості, радості, спокою, "переможної насолоди благодаттю".

Якщо б через сто років знайшлися люди, котрі віддали належне Паскалеві, як це урочисто зробили ми одного вечора 1962 року в старій Сорбонні! Якби серед них був дідусь, який порадив би, що зміг відповісти разом з Паскалем і завдяки йому на запитання Христа, поставлене Ним Своїм ближнім, коли майже всі відійшли від Нього: "Можливо і ви хочете залишити Мене?" Щодо мене, то я один можу оцінити, як сильно сприяли "Думки і творіння" Паскаля тому, що молодь

мого покоління не відійшла від віри. Так спасибі ж тобі, Паскалю, від імені усіх тих, хто залишився вірним, покладаючися лише на докази серця. Вони підкорилися очевидності, очевидній правді, що впадає у вічі зі слів, які написані на клаптиковій паперу, зашитому в підкладці камзолу: "Велич душі людської". Так, і велич людського духу. "Всі тіла... не можуть бути порівняні за цінністю з жодним розумом; усі тіла й усі розуми, разом узяті, не варті найменшого тремтіння надприродньої любові"... Ось так Блез Паскаль випереджає нас на шляху, що веде нагору й підносить тіла до рівня розуму, а розум до Вічної Любові.

Окрім того, варто лише замислитися: звідкіля ж узявся Блез Паскаль, якщо Бога нема? Отже, сліпа і глуха матерія породила цю думку і цю мову, і це ненаситне серце? Ніщо з того, у що вірять християни, ніколи не здавалося мені таким неймовірним, як те божевілля, в яке вірите ви (матеріалісти).

Паскаль засвідчує самим фактом свого існування. Нам навіть вже не потрібно відкривати книжечку "Думок", про яку ми дізналися ще в школі. Ми тримаємо у руці цей невидимий папір, "Пам'ятку", яку ми ніколи не бачили і котра, однак, протягом шістдесяти років не полишала мене жодного дня. Сьогодні ми віримо, як вірили спочатку, що все, про що вона нам оповідає – правда,

що це переконання існує, що вже на цій землі можна досягти спокою і радості. Вогню єдиної ночі Паскаля вистачить, щоб освітити все наше життя, і як лампада підбадьорює дитину у помешканні, де багато тіней, так ми, завдяки цьому вогню, заснемо без остраху.

ІХ. Молитва про дар віри

"Вірую, Господи, поможи моїй невірі". Це прохання Ти Сам чув, Господи, коли був людиною, оточеною іншими бідними людьми з Галілеї. А ця книжечка є лише відбиттям цього протиріччя. Ми віримо у Тебе, Котрого не бачимо. Ми слухаємо Твої слова, яких не чуємо. Крихту неқвасного Хліба у себе на язиці йменуємо Тобою; я зосереджуюсь і вклоняюся Тобі, Твоїй присутності у собі, яку не підтверджує ніщо чутливе. Багато хто з людей отримував від Тебе знаки, хоч вони і не були святими. Клодель, Макс Жакоб, Симона Вейль... інші. А я? Я збрехав би, якби став стверджувати, що протягом тривалого життя я не отримав від Тебе жодного знаку. Але якщо б я забажав розповісти про них зараз, вони б порозсипалися, доки б я нама-

гався закріпити їх словами. Та окрім цього, стільки років заступає ці миті благодаті, що я не переконаний, що вони ясно збереглися у моїй пам'яті.

"Так, я бачила Її! Я бачила Її! – повторювала у смертний час бідолашна Бернадетта, якій так часто наказували повторювати історію її видінь у приймальні для повчань відвідувачів, що врешті-решт вона вже сама почала думати, чи не наснилося їй усе це"⁹.

Обидві блискавки – бо це було подібне блискавці, – опік яких я намагаюся відшукати в собі, припадають на найпаскудніший період мого життя, відбиттям якого є сторінки "Страждання християнина".

Протягом двох чи трьох років я був наче божевільний. Зовнішньо це майже зовсім не виявлялося. Скороминучі причини цього божевілля заступали інші, більш приховані, породжені зіткненням прагнень душі і тіла у середині життєвого шляху, коли виповнилося сорок років. "Коли ти вважаєш, що дуже віддалений від Мене, – мовиш Ти, Боже, авторові "Наслідування Христа", тоді я стаю особливо близьким Тобі, як у ті дні нескінченої гризоти, коли я щомиті міг поринути у небуття. Я блукав Парижем, як бездомний пес. Одного разу, повністю знесиле-

⁹ Бернадетта - французька дівчина, якій явилася Пресвята Діва Марія в Лурді.

ний, я переступив поріг якоїсь незнайомої капели у маловідомому мені районі. Я увійшов туди вперше і примостився в останньому ряду. Пригадую, що тоді я молився Тобі такими словами: "Зроби, щоб який-небудь священник, який-небудь чернець помітив мене, здогадався б про те, як я страждаю, і поклав би мені руку на плече". Я благав, я домагався цього Знаку. Ніхто не підійшов до мене. І я почав знову бродити, мов тварина, що заблукала, і яку міг би без жодних зусиль схопити випадковий гицель.

Час проминув і я одужав у призначену Тобою годину. Приблизно тоді ж ми переселилися з вулиці де ла Помп до нового помешкання. Я став відвідувати каплицю бенедиктинців по вулиці де ла Сурс. Якось буденного ранку я причащався і повернувся до свого місця, перебуваючи у стані неуважності. І раптом переді мною неначе розірвалась якась завіса, і я упізнав каплицю, до якої заходив того тяжкого дня і в якій, як мені здавалося, марно молив Тебе. Я побачив місце, де сидів тоді, і великого темного Христа, перед яким молився. І начебто хтось сказав мені: "Ну що? Бачиш?"

О Боже, непідвладний часові, Ти відповів мені у призначену Тобою годину. Невимовного почуття, що охопило мене тоді, я не зможу передати словами, я навіть не зможу зробити вигляду, що я його пам'ятаю. Я при-

гадую лише, що до найглибших схованок моєї істоти просяклися радощі і любов. Але, мабуть, я був негідним цієї благодаті, і вона загубилася, як і більшість інших.

Що ж іще я міг би пригадати? Одного разу (це було на два-три роки раніше, тому що ми мешкали ще на вулиці де ла Помп, і схоже, що це було саме тоді, коли я написав "Страждання Християнина"), невдовзі після того, як я знову відчув спокій, я сидів у маленькій кімнатці на мансарді, яку ми називали "комірчиною", і де я працював подалі від дітей. Здається, це було на Трійцю, в усякому разі, у цей період. Не пам'ятаю, що я тоді робив — читав, писав чи молився. І раптом я впав навколішки, немов під впливом якоїсь невідомої сили, охоплений нестямним щастям. Я плакав, не витираючи сліз. З цього дня П'ятидесятниця стала моїм найулюбленішим святом. Але якщо мене кинули навколішки тільки нерви, а не Святий Дух, то як пояснити, що жодного разу протягом останніх тридцяти років, а також і нині, коли я живу, чи принаймні сподіваюсь, що живу в постійному стані благодаті, я вже не відчував нічого подібного, ніколи вже не торкався мене небесний вогонь. Але в чому виявився цей вогнений доторк, я не міг би сказати з упевненістю. Правду кажучи, я вже і не пам'ятаю. І не трапилося нічого такого, що могло б мені це нагадати.

Я не заслуговав, щоб хоч на крок наблизитися до тієї радості, яка дається ціною зречення від усього чуттєвого, на що я був найменш спроможним. Ось тепер я бачу, що завжди був людиною, яка нічим не жертвує і не від чого не відмовляється, та Ти, не дивлячися на це, щедротно одарив мене на цьому світі, — я визнаю це перед Тобою. Я відчуваю себе пригніченим цим, і це не поза, яку я приймаю, в усякому разі, в ній багато відвертості. Ти ж бо знаєш, що у певні моменти свого життя я голосно волав до Тебе у зачаруванні та захопленні: "Боже мій, чому Ти не залишив мене?" Так, чому? Чому Ти не залишив мене, коли я був молодою розпутною людиною, яка насолоджувалася життям і, все обертаючи на свою насолоду, вважала, що не слід ні від чого відмовлятися — ні від світу, ні від Тебе, — що лише мої власні, правильно зрозумілі інтереси повинні стримувати мою хтивість, коли я з легким серцем приймав на себе всю відповідальність, до якої зобов'язує професія письменника, і всі небезпеки, якими вона могла загрожувати моїм ближнім, отже, коли все повинно було складатися так як я хочу, щоб я усюди вигравав, — і у цьому житті, і у вічності. Боже мій, Ти ж бо не любиш корисливих людей, невірних, що керуються всупереч невиразній притчі; не любиш добродесних, котрі були такими лише з обережності і боягузства — мабуть, щось у

мені обезброїло Тебе, якщо Ти не залишив мене; або святі заступалися за мене чи може хтось з уже померлих, любив юнака, яким я тоді був, і молився за мене. А втім ми не можемо бути суддями самим собі. Можливо, те в нас, що нам самим здається наймерзотнішим, у Твоїх очах було не найпоганішим; можливо, гріхи, які найбільш принижували нас, якраз і були прощені першими. Але Ти питаєш у нас звіту про те, що нас аніскільки не принижувало, що не пробуджувало в нас сорому і за що нам навіть і гадки не спадало червоніти, – а можливо, саме це не дозволило Тобі прийти знов, як Ти прийшов до моєї "комірчини" тієї нетривалої миті на Трійцю 1927 чи 1928 року.

"Дозволь мені віднайти джерело цих численних, вже забутих сліз", – говорив Клодель. Сліз, яких я вже ніколи більше не був гідним проливати перед Тобою.

Але, можливо, мені тепер шкода свого відчуття щастя? Бо я ніколи не розраховував хоч трохи наблизитися до тієї брами, куди входили святі. Така палка любов, Твоя любов завжди була чужою мені. Знак, який я окреслюю рукою на моєму тілі і який висить над моїм ліжком та над письмовим столом, цей знак я позбавив змісту. Мене дратує, коли хтось говорить при мені про "утішання, яке дає релігія", але хіба я сам не шукав його протягом життя? А особливо нині, коли

життя мое наближається до кінця, я ж тільки те й роблю, що прикладаю неймовірних зусиль, щоб віднайти цю радість і ніжність, які я відкрив, ще будучи школярем, коли завжди розчулювався до сліз, дивлячись на дітей, котрі приступали до першого Причастя. Боже мій, я не вважаю, що Ти знехтував мною через мій невилікований гедонізм, але гадаю, що це він затримав і зупинив мене на самісінькому початку і що я вже ні на крок не наближуся до Тебе навіть у період величної тиші й спокою, коли старість моя освячена прийняттям Хліба Життя без участі моєї волі. Коли Ти подав мені перші знаки, я не зрозумів, що вони призначалися для мене, щоб я вивільнився і почав простувати до Тебе. Я не рухався, обплутаний своєю звичкою насолоджуватися, чекаючи, що знов звідаю Твоє утішання. І, безперечно, залишився на одному місці. Я не ступив на шлях, що веде до споглядання і володіння Тобою, а, отже до упевненості. Я сидів на узбічному камені, змирившись з тим, що не просунуся далі, обтяжений тисячами дрібниць, усім тим багажем, що я тягаю за собою.

Боже мій, навіть у цьому визнанні я знаходжу якесь задоволення? Невже я відчуваю насолоду навіть у такому самовідкритті перед Тобою? Невже навіть зараз, цієї миті, коли я пишу ці слова, я симулюю? Портрет, накреслений мною тут, коли Ти дивишся на мене,

картина, яка повинна була б пригнічувати, насправді подобається мені і в міру того, як вона виникає з моїх слів, я втрачаю впевненість у тому, що вона має багато спільного з тією істотою, якою я дійсно є і котру Ти єдиний можеш правильно поцінувати.

Я боюся, що коли ми применшуємося перед Тобою чи звеличуємо себе, коли складаємо молитву митаря чи фарисея, ми завжди обираємо якусь штучну позу, навмисну манеру триматися, якусь поведінку, що відповідає за нашими припущеннями, певній особі, яка повинна Тобі подобатися, і роль якої ми граємо перед Тобою. Ця особа схожа на те, чого чекає від нас громадськість і тому ми інстинктивно настільки уподібнюємося, що врешті-решт й насправді стаємо такими.

Боже мій, ось я зазнаю перед Тобою останнього випробування віри: його неможливо ні виважити, ні поцінувати з повною упевненістю. Від нього не можна відокремити підозрілі моменти, особливо у письменника, професія якого ґрунтується на вимислі, хибних уявленнях і неправді. Брехня Тартюфа не така вже простакувата, як це здавалося Мольєрові. Його лицемір врешті-решт є негідником дуже розповсюдженого типу, що прибрав до рук і використовує виняткового дурня. Але ми не негідники і не намагаємося обдурювати ніяких дурнів, а от Тебе ми сил-

куємося перехитрувати. Бо ми з певною метою формуємо наші вимоги до самих себе, висловлюємо власні міркування – міркування християн, до яких зовсім не належимо, ми, яких розпинали лише супротив нашій волі і які щонайбільше на світі хочуть уникнути хреста.

О, світові не доводиться повторювати нам двічі, щоб ми зійшли з нашого хреста. Боже мій, наша брехня, наші намагання виказати себе не за того, ким ми є насправді. Наше шахрайство таке очевидне, таке кричуще, що тут нема над чим замислюватися. Але як і раніше треба замислюватися над тим, що знаєш Один Ти і що Один Ти бачиш: чи вцілів десь у глибині нашої брехні хоч би один з атомів правди й відвертості? "Якщо б ми мали віру з гірчичне зерно, сказали б цій горі..." Я не можу сумніватися в тому, що Твоя благодать живе в мені, а отже і цей атом, хоч і найменший, існує і випромінює світло.

Ось останній бастион, в якому сконцентроване все, у що я вірю і що є темою цього нарису. "...Бо коли винуватить нас серце, то Бог більший від нашого серця..." [1.Ів. 3.20]. Неодноразово я розмірковував над цими словами і цитував їх; словами з послання ап. Івана, що знов прийшли до мене, немов написані виключно для мене Твоєю власною рукою. Це сталося за обставин, про які я вже

кілька разів згадував. Я досить часто розповідав історію молитовника, про який мене просила Колетта. Мені б не спало на думку здійснити цей незвичайний випадок до значення знамення, яке Ти подавав мені, якщо б не зв'язок його з словами св. Івана. Але я наведу стисло цю історію. Якось за сніданком, у найпохмуріший період окупації, Колетта дуже несподіванно звернулася до мене з проханням дати їй молитовник, при умові, що я не купуватиму його. Вона докладно описала, про що саме йде мова, переконана, що я зможу віднайти його лиш у себе, — це був один з старих, вживаних колись молитовників у палітурці з чорної шкіри, "які бувають звичайно у родинах". Я пообіцяв відшукати і дійсно шукав, але не знайшов його.

Через три дні я отримав від Колетти дивного листа. Вона повідомляла, що консьержка принесла їй саме такий молитовник, який вона мені описала. Але прислав його не я, як вона вирішила спочатку. Якась приятелька, полька, котру в одній з паризьких лікарень чекала операція, що не обіцяла нічого втішного, відправила їй цей останній сувенір. Колетта зателефонувала до лікарні, подякувала за подарунок і спитала: "Чому Вам спало на думку зробити це?" Іноземка трохи завагалась і відповіла. "Ви, мабуть, вирішите, що я збожеволіла. Але Ви мені наснилися і

Ви мене про це попрохали..." Колетта наполягала, щоб я прийшов і особисто переконався. Я одразу вирушив на вулицю де Монпенсьє. Так, це дійсно була чорна книжечка, яку вона мені описувала. Коли я уважно роздивився її, Колетта сказала, що полька написала декілька слів на першій сторінці. Я прочитав їх і не повірив власним очам: це були слова св. Івана: "Бо, коли винуватить нас серце, то Бог більший від нашого серця..."

Звістку було направлено мені, це я знав. Я і зараз чудово усвідомлюю, що вона є відповіддю на запитання, винесене до заголовку цієї книжки: "У що я вірю" Я вірю, що мене люблять таким, яким я був, яким я є, яким мене бачить моє власне серце, коли воно судить і засуджує мене. Ой, як важко переконати в цьому самого себе, але це вірно, і для кожного віруючого зокрема. "Велич людської душі"... Якими б ми не були пересічними, занепалими й нерозумними, є в нас щось, що прив'язує Тебе до нас, Господи, і ця прихильність — прихильність Божа — викликає в Тобі ніжність до нас і розчулює Тебе, і це — ніжність Бога, що одночасно є Сином Божим і Сином Людським. Ми не вважали б один одного дурнями й занудами, якщо б наш погляд міг проникати в глибини душі до тієї частки божої, котру ти знаєш і в якій Ти перебуваєш (якщо мова йде про душу у стані благодаті), де Ти живеш...

Боже мій, я – письменник, а Ти є темою моєї книжки, і я отримаю гроші за те, що написав її. "Письменник, убивця і дівця в дому розпусти...", – це приголомшуюче резюме Клоделя залишило в найпотаємнішому куточку моєї душі такий слід, начебто його випалили залізом. Але ж цього письменника Ти любив з його раннього дитинства. Ти увійшов до його серця на світанку 12 травня 1896 року, коли янгольські голоси виспівували: "Небеса відвідали землю". Тепер я добре бачу, що з того часу, що б я не зробив, Ти ніколи не думав про те, щоб облишити мене. Я розумію, що всі наші судження – зухвалість, у тім числі й судження про нас самих. Ми себе не знаємо. Ми звалюємо на себе усілякі провини, начебто для того, щоб вимусити Тебе засудити нас. Усі наші поривання – це якісь виверти, і кожен з них прикриває якийсь таємний розрахунок; ми не робимо жодного жесту, який не був би пов'язаний з позою, котра здається нам найвигіднішою перед Тобою чи перед власною совістю, чи перед думкою інших людей.

Що ж тоді залишається у мені, чим я міг би хвалитися? Абсолютно нічого, окрім тієї невірності, що накопичується протягом тривалого людського життя, котра тягнеться від початку і яку ніщо й ніколи не могло обірвати, і ось матеріал, що залишився весь пошматований. А та нитка, яку тримаєш Ти,

ціла, – нить, до якої, як і раніше, прив'язане наше серце, ударів якого ніхто на світі не лічить, серце, яке є лише скам'янілим сплавом старих гріхів, мертвий тягар опадів, – усього, що залишив по собі відплив; піна молодості, яка не закінчується, усього, що вже прощено, але було, і чого вже не можна змінити. Ми усі викарбувані раз і назавжди, і жодної нашої риси не згладжено.

Я вірю, що я прощений. А з того, у що я увірував, це не найлегше. Я ж повинен бути твердо переконаним у цьому саме нині, на схилку днів, коли я набув тих звичок, які мала моя мати у тому віці, до якого я зараз дожив. Я відвідую саме ті меси, чорного зимового світанку або яскравого літнього ранку, на яких була й вона; як і вона, я переповнююсь тією тишою, котрої, напевно досить, щоб відчувати себе звільненим від усілякої тривоги і передати своє життя, що минає, до рук Милосердя, яке живе в нас і яке є – Ти, Хліб життя.

І, однак, у мені прокидається останній сумнів: те, що ми називаємо внутрішнім життям, життя з Тобою, є причиною того, що я протягом усього часу вдивляюсь в себе з якоюсь маніакальною безупинною увагою, яку письменник зосереджує на власній персоні – єдиному матеріалі своєї роботи. Те, що потрібно було мені для спасіння, стає маскою, під якою приховується культ самого

себе, котрий викладав мені вчитель, коли мені було дванадцять років, і який ушляхетнює надто ефективним застерезенням мою байдужість до інших.

Я не досить добре розумію, чи благодать примушує найогидніше в нас слугувати своїй меті, чи сатана обертає на свою користь те, що нам дає благодать. Можливо, саме у сплетінні цих протилежностей і сформувалася наша доля; можливо, у ньому наші обличчя з неправильними і контрастними рисами зафіксувалися назавжди. І тому я благаю Тебе, Боже мій, про цю останню милість: щоб моє життя, в єднанні з Тобою, знайшло, нарешті, шлях до моїх братів, щоб воно пролилося на них, але не для того, щоб їх пригнічувати і розчавлювати. Найнеймовірніше (але ж це правда), що мною завжди оволодіває хмільний запал полеміста, котрий затикає роти супротивникам і аж ніяк не турбується про те, щоб переконати їх, привабити до себе, а лише намагається перемогти їх.

Боже мій, прошу Тебе про це останнє диво — навчи мене, навіть всупереч моїй волі, любові до ближнього, тому що я вже не зможу прийти до неї добровільно, тому що дари, отримані мною від Тебе, і визнання, яке я прийняв за своє, все це втягує мене в суперечки, що дуже швидко перероджується у ворожість, а письменник ніколи не може

встояти перед спокусою блиснути і перевершити інших.

Боже, лагідний і сумирний серцем, навчи мене цій лагідності, цій сумирності; я, мабуть, був здатним осягнути її, але ж я любив лагідність в інших людях, я так чекав і навіть вимагав її від них, але майже ніде не зустрів цю лагідність... Сам же я був дуже немилосердним! У Тобі, о Боже, я знаходжу розв'язання цього протиріччя моєї природи, у Тобі вбачаю джерело знов знайденої лагідності, перед якою я з дитинства схилявся і яку втратив.

І, нарешті, я прошу Тебе дати мені силу і мужність перебувати в Твоїй присутності, а не ховатися від Тебе, не шукати утечі у мріях і творіннях уяви, порожніх і нікчемних, як я звик робити. Навіть ми, котрі начебто любимо Тебе, віддаємо перевагу чому завгодно, аби не залишатися з Тобою. Ми схожі на тих іудеїв, котрі боялися вмерти і затуляли собі обличчя, стоячи перед Тобою. Боже мій, дай мені мирно зосередитися в Твоїй присутності, щоб, коли надійде мій час, я майже непомітно перейшов від Тебе, від Хліба Живого, хліба людей, до Тебе – Живої Любові, яку вже знайшли найдорожчі для мене люди, які раніше за мене заснули в Твоїй любові. Амінь.

Х. Жалкування

Я не хочу нічого викреслювати з цієї книжечки; але коли я її перечитую, у мене виникають сумніви відносно двох пунктів. Насамперед, деякі з моїх висловлювань відзначаються певною холодністю у відношенні до видимої Церкви або, в меншій мірі, упередженою байдужістю і відсутністю інтересу до її організації, і до всього її людського аспекту.

Я краще розумію це зараз, у час, коли в Римі почалися роботи Вселенського Собору і папа Іван XXIII виголосив слова милосердя, які я завжди жадав почути з Рима; він промовив їх у присутності відокремлених від нас братів і в той момент своєї найвищої слави зумів відсунути свою власну персону на

задній план, начебто його самого зовсім тут і не було, отже, вустами старця Сам Дух Святий, Дух Любові і утішання, звертався до світу. Так, нині я, нарешті, розумію всю силу моєї прив'язаності до Святої Церкви, навіть в її суспільно-людському аспекті і незалежно від її минулої історії, що переплітається з історією цезарів.

По відношенню до Церкви я був, безсумнівно, шанобливим сином. Але ця гідна і непохитна Матір, здавалося, ігнорувала мої прагнення і бажання; тільки-но я висловлював їх, як отримував догану. Протягом років, що минули від екцикліки "Пасценді" і засудження руху "Сійон" (за часів моєї юності) до засудження священників-робітників на схилку мого життя, величезна розгалужена римська бюрократія – а втім, вона мене не обурювала, тому що я знав, що вона є необхідною, – зуміла остаточно переконати мене, що все, на що я сподівався і чого чекав від Церкви, завжди буде загальмовуватися і що я буду до нескінченності спостерігати, як святі все знов і знов розпалюють жалюгідний вогник, який гасять, коли він тільки-но зажевріє.

Чи повинен я висловлювати все? Під час останнього понтифікату, зовнішньо такого розкішного, справедливо чи ні, але мені здалося, що сонцесяйна фігура Верховного Пастиря нічого не виправляє, але все погіршує.

Уперше з часів моєї молодості Святий Дух виявляє Себе видимим чином (принаймні для мене). Єдина сила здатна подолати навіть наймогутніші перешкоди, знаходиться нині у Римі. Петро вже більше не є старим, ізольованим, замкненим своїми слугами. Я бачу його у колі усіх синів, навіть тих, які побажали отримати частину належного їм майна, і пішли від нього. І він ні на кого не накладає анафему і нікого не проклинає. І всі народи дивляться на старий Петрів човен і вигляд рибалки, що ловить людські душі, дивує їх більше, ніж 1962 року їх дивували переможці космосу.

Те, у що я вірю, у що вірив завжди, я на решті бачу і доторкаюся до нього. Хоча християнські народи, охоплені духом завоювань, зловживали силою Євангельського слова і використовували його у своїх шахрайських цілях, влада Євангелія над серцем людини збереглась, і воно залишилося недоторканим, і рід людський ніколи не відмовиться від тієї надії, котру воно несе йому.

Отож, шостий папа, з тих, що правили при мені (я народився за часів правління Льва XIII), найсмирненіший з усіх, розвіяв серпанок недовіри, непевну образу, яку (якщо не брати до уваги понтифікат Пія XI), я протягом свого життя відчував у відношенні до Риму.

Мене бентежить ще одне місце з цієї книжки, а саме: те враження, яке, боюся, могла справити на читачів попередня глава. Ви можете подумати, що я отримав якісь видимі знаки і що отримання їх є надто важливим. А те, про що я тут розповідаю, могло бути лише ілюзією. Власне кажучи, це не має ніякого значення. Переконувати душі, котрі вагаються переступити через поріг, що їм буде подано якийсь знак, — означало б обдурювати їх. Володіти вірою — це значить вірити у те, чого ти не бачиш, любити те, чого ти не сприймаєш почуттями, тому що те, що ти сприймаєш, належить до тваринної природи, воно природне і, отже, підкорюється законам плоті і крові. Чи Бог втішує нас чи ми самі промовляємо до себе, — це вирішувати не нам. А старий письменник, професійний казкар, чудово усвідомлює, що він, більш ніж хто-небудь інший, повинен остерігатися наданої йому сили вигадувати людей і слова; і можливо відстань між його релігійною заповідливістю і сухостю, на яку іноді жаліється яка-небудь душа, що довірилася йому, не перевищує тієї відстані, що пролягає між письменником і не письменником.

А отже, і вас, що почули заклик Христа і вирішили відповісти на нього може охопити ніч і мовчання, а можливо, навіть утома і розчарування, але це не буде мати значення більшого, ніж радість, що теж переповнить

вас. Ось це саме й є та віра, яку Христос вимагає на кожній сторінці Євангелія. "Маловіри", – зітхає Він, дивлячись на Своїх ближніх, але жінка хананетянка і сотник вражають Його і розчулюють. Я, старий прочанин, що вже наблизився до мети свого паломництва, в останнє встановлюю намет посеред країни, межі якої визначені словами "Ти існуєш, тому що Я люблю тебе...". Вірити – це любити.

З М І С Т

I. Вихідна точка	9
II. Кожна людина незамінна	21
III. Таїна, яку ми приймаємо або відкидаємо	29
IV. Необхідність чистоти	43
V. Брати-вороги	61
VI. Хлопчик-мізинчик	81
VII. Сатана	89
VIII. Мій борг перед Паскалем	95
IX. Молитва про дар віри	107
X. Жалкування	123

Науково-популярне видання

МОРІАК Франсуа

У що я вірю

Редактор А.І. Шпаковська

Художнє оформлення В. І. Кирдо

Технічний редактор Т. С. Березяк

Здано до набору 15.11.93. Підп. до друку 20.12.93

Формат 70x90/32. Папір друк. Друк офс.

Гарн. таймс. Ум.друкарк. 5,36.

«ДЛ» Київ, вул. Бастіонна, 10.

Франсуа Моріак – видатний письменник ХХ століття, творчість якого збагатила класичну спадщину французької літератури, народився 1885 року в місті Бордо. Виховувався у святобливому католицькому середовищі. Після закінчення філологічного факультету отримав вчений ступінь ліценціата красною письменства. Для продовження навчання переїхав до Парижу, де 1909 року опублікував першу невеличку збірку поезій "З'єднані руки". Згодом здобув широкого визнання як драматург, поет, публіцист і громадський діяч.

1933 року Моріака було обрано до Французької Академії, а 1952 року відзначено Нобелівською премією.

У книгах письменника чільне місце належить моральним колізіям. Дія його романів відбувається переважно в провінційних містечках. Витончений психолог, він зумів показати глибини людської душі, рішуче виступав проти фарисейства й міщанства.

Глибоко відданий християнським переконанням Моріак створив чимало творів релігійної тематики. Нарис "У що я вірю" (1962) належить до їх числа і є своєрідним духовним заповітом письменника, який пішов з життя 1970 року.

Український читач мав змогу ознайомитися рідною мовою з романами Франсуа Моріака "Тереза Декейру" (К., 1967), "Гадючник" і "Дорога в нікуди" (К., 1980).

*У серії "Дух і літера"
в 1993-1994 рр.
вийдуть такі книжки:*

1. Жан-П'єр Вернан. Смерть в очах
2. Мішель Фуко. Правила промови
3. Жорж Ніва. До закінчення російського міфу
4. Анрі Бергсон. Сміх
5. Емануель Левінас. Проміж нас
6. Поль Рікер. Політика
7. Жак Дерріда. Позиції
8. Андре Глюксман. Одинадцять заповідей

Видання серії здійснюється при сприянні Посольства Франції в Україні та підтримці Міністерства закордонних справ Франції.